

السلام»

دانشگاه باقر العلوم «علیه

دانشکده علوم سیاسی
پایان نامه جهت اخذ درجه دکتری
رشته علوم سیاسی

چشم انداز آزادی سیاسی در جمهوری اسلامی ایران

استاد راهنما:
دکتر غلامرضا بهروزی لک

استادان مشاور:
دکتر داوود فیرحی
دکتر سعید خزائی

نگارش:
محمود علی پور گرجی

1389

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم

تقدیم به شهدای انقلاب اسلامی ایران، امام راحل (ره) و مقام معظم رهبری که نفس مسیحای آنان، محی الدین و احیاء کننده نسل معاصر بوده ؛ و این اثر از اندیشه زلال آنان به ثمر رسیده است .

تقدیر و تشکر

به نام خدایی که در کتاب خویش قرآن مجید، به مقدس ترین اشیاء یعنی قلم، قسم یاد نمود: والقلم و ما یسطرون . بر خود فرض می دانم به تبعیت از سیره ی امام علی (ع) در تعبیر زیبایشان الشکر ترجمان النیة و لسان الطویة (سپاس گزاری، آهنگ دل و زبان ضمیر و باطن انسان است)، از تمام اساتید و سرورانی که در به ثمر رساندن این اثر نقش داشته اند، تشکر و قدردانی کنم. در طی انجام پژوهش حاضر همواره از راهنمایی مشفقانه استاد محترم دکتر بهروزی لک و مشاوره های بی دریغ و صمیمانه اساتید محترم دکتر فیرحی و دکتر خزائی، بهره مند بوده ام . اگر راهنمایی و مشاوره های صمیمانه اساتید محترم نبود، این اثر ابر و نافرجام رها می شد . قدردان زحماتشان هستم که من علمنی حرفاً فقد صیرنی عبداً .

تشکر می کنم از داوران محترم آقایان دکتر آل غفور، دکتر ستوده، دکتر عیوضی و دکتر گودرزی که نظراتشان در صیقل دادن این اثر نقش بسزایی داشته است . همچنین از صبر، حوصله و همکاری صمیمانه مسئول و کارمندان کتابخانه دانشگاه باقرالعلوم (ع)، به ویژه کتابدار محترم آقای جلیلی، و آقای کریم تبار که صفحه آرایی این اثر را به عهده داشته اند، تشکر و قدردانی می کنم . مزید توفیقات آنان را از خداوند منان آرزومندم .

در پایان از همسرم سپاسگزارم که با شکیبایی، تشویق های بی حد و حصر و آرامش ذهنی، در پیشرفت پژوهش و انجام قسمت هایی از مراحل تایپ، سهم بسزایی داشته است

چکیده

پژوهش حاضر با استفاده از چشم انداز که یک روش آینده پژوهی است، به دنبال وضعیت مطلوبی از آزادی سیاسی در جمهوری اسلامی ایران است. و در دو سطح اکتشافی (کجا هستیم، چه می‌کنیم) و هنجاری (کجا باید برویم) انجام می‌گیرد. درباره‌ی خلق چشم انداز اتفاق نظری وجود ندارد؛ به ویژه اینکه چشم انداز در ساختار مدیریتی و سازمانی به بحث گذاشته شده و در مسائل سیاسی به مثابه یک روش به کار برده نشده است. در این پژوهش از میان مدل‌های مختلف بر الگوی منتخب تاکید شده است: تعیین ارزش‌های اساسی، پوشش منابع (شامل اسناد بالادستی و اندیشه‌های سیاسی رهبران عالی نظام)، پیمایش محیطی (شامل روند آزادی احزاب، آزادی انتخابات و آزادی مطبوعات)، ترسیم آینده‌ی تصویر شده (شامل بی‌هگ‌ها و توصیف شفاف) و چالش و راه کارها.

ارزش‌های اساسی آزادی سیاسی در ج.ا.ا. به عنوان خطوط قرمز عام و فراگیر، بر دو محور اسلامیت و جمهوریت تکیه دارند؛ به تعبیر مقام معظم رهبری، جمهوری اسلامی مرکب انضمامی نیست بلکه یک هویت است که هر دو معیار از سوی خدا فرمان داده شده است. اما این دو محور در پیمایش محیطی، همواره در نوسان بوده است.

چشم انداز آزادی سیاسی علاوه بر ارزش‌های اساسی، محصول منابع یعنی اسناد بالادستی و اندیشه‌های سیاسی رهبران عالی نظام است. در بخش منابع، آزادی سیاسی به این معنا که فرد «بتواند» در زندگی سیاسی و اجتماعی کشور خود، مشارکت سیاسی داشته باشد در سه شاخص مطبوعات، احزاب و انتخابات مورد مذاقه قرار گرفته است. از منظر منابع، احزاب، مطبوعات و انتخابات آزادند اما با شرایطی که در گفتار محدوده‌های آزادی مطرح شده است. رهبران عالی نظام، آزادی را از جمله حقوق طبیعی و حقوق اولیه بشر قلمداد می‌دانند که خداوند به او عطا نموده است. در پیمایش محیطی آزادی سیاسی با این پرسش روبرو هستیم: هم اکنون چه روندی در جریان است که اهمیت آن مدت‌ها به قوت خود باقی خواهد بود. در تحلیل روند آزادی سیاسی به دو نکته توجه شده است: روند آزادی سیاسی و رویدادها. پژوهش حاضر پس از بررسی جایگاه و ارزش‌ها، پوشش منابع و پیمایش محیطی، وضعیت مطلوبی از آزادی سیاسی را با استفاده از بی‌هگ‌ها و اهداف عینی ترسیم نمود که ظرفیت تحقق آن در منابع و ارزش‌ها وجود دارد. بر این اساس در مسیر تحقق ارزش‌ها، اهداف بنیادین و اهداف عینی در آینده تصویر شده، ج.ا.ا. کشوری است الهام بخش در زمینه آزادی سیاسی که مبتنی بر سند چشم انداز، قانون اساسی، اندیشه‌های امام خمینی و اندیشه‌های مقام معظم رهبری می‌باشد. آزادی سیاسی ج.ا.ا. در افق این چشم انداز، باید از ویژگی‌های فطری، متکی بر ارزش‌های اساسی و... برخوردار باشد. که در گفتار منابع بررسی گردید. آینده تصویر شده هر چند که با منابع اسناد بالا دستی و ارزش‌های بنیادین، سازگار است اما در پیمایش محیطی با چالش‌هایی روبروست که این چالش‌ها از لحاظ ایده‌ها و بینش‌ها، بازیگران، دولت و حقوقی قابل بررسی است؛ و برای رسیدن به وضعیت مطلوب آزادی سیاسی، راه‌هایی پیشنهاد شده است از جمله: تأکید بر دو محور ارزشی اسلامیت و جمهوریت، تأکید بر قانون‌گرایی، تأکید بر وفاق ملی، ضرورت اجماع نخبگان، اقدامات فرهنگی و اقدامات مربوط به احزاب.

واژگان کلیدی: جمهوری اسلامی ایران، آزادی سیاسی، چشم انداز آزادی سیاسی، آینده پژوهی هنجاری.

فهرست مطالب

12	فصل اول: کلیات
13	1. طرح تفصیلی پژوهش
13	1. بیان مسأله:
14	2. علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن:
15	3. سابقه پژوهش:
20	4. سؤال اصلی پژوهش:
20	5. فرضیه پژوهش:
20	6. مفاهیم و متغیرها:
24	7. سئوالات فرعی پژوهش:
24	8. پیش فرض های پژوهش:
26	9. اهداف پژوهش:
26	10. روش پژوهش:
26	11. روش گردآوری اطلاعات و داده ها:
27	12. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده ها:
27	13. سازمان دهی پژوهش:
28	2. تعاریف و مفاهیم
28	الف. آزادی سیاسی
31	1. آزادی به عنوان فقدان موانع

2. آزادی به عنوان شأن و موقعیت اجتماعی 33
3. آزادی به عنوان حق تعیین سرنوشت 33
4. آزادی به عنوان انجام خواسته‌ها 34
5. آزادی به عنوان امکان انتخاب 34
6. آزادی به عنوان قدرت مؤثر و توان عمل 34
- جمع بندی 39
- ب. تعریف چشم انداز: 40

فصل دوم: الگوی تحلیل چشم انداز آزادی سیاسی ... Error! Bookmark not defined.

الف. استلزامات تدوین چشم انداز: Error! Bookmark not defined.

ب. روش چشم انداز آزادی سیاسی و آینده ممکن، محتمل و مرجح Error!

Bookmark not defined.

ج. روش چشم انداز آزادی سیاسی، یک رویکرد هنجاری در آینده پژوهی: .. Error!

Bookmark not defined.

1. رویکرد تحلیلی؛ آینده پژوهی اکتشافی: ... Error! Bookmark not defined.

2. رویکرد هنجاری؛ آینده پژوهی تجویزی: Error! Bookmark not defined.

3. رویکرد تصویر پردازی: Error! Bookmark not defined.

جمع بندی Error! Bookmark not defined.

فصل سوم: مبانی نظری چشم انداز آزادی سیاسی ج.ا.ا. Error! Bookmark not defined.

1. جایگاه ارزشها از منظر رهبران ج.ا.ا. Error! Bookmark not defined.

1-1. امام و پایه‌های ارزشی جمهوریت و اسلامیت Error! Bookmark not defined.

not defined.

الف. امام و جمهوریت Error! Bookmark not defined.

ب. امام خمینی و اسلامیت Error! Bookmark not defined.

1-2. مقام معظم رهبری و محورهای ارزشی جمهوریت و اسلامیت. Error!

Bookmark not defined.

الف. مقام معظم رهبری و جمهوریت Error! Bookmark not defined.

defined.

Error! Bookmark not defined. ب. مقام معظم رهبری و اسلامیت

defined.

Error! Bookmark not defined. 2. قانون اساسی و پایه‌های ارزشی جمهوریت و اسلامیت

defined.

Error! Bookmark not defined. الف. قانون اساسی و جمهوریت

Error! Bookmark not defined. ب. قانون اساسی و اسلامیت

Error! Bookmark not defined. 1. ارتداد

2. توهین، مسخره کردن، غیبت و افشاء اسرار و عیوب دیگران

Error! Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. 3. قذف، افتراء و نسبت دادن کفر به مسلمان

not defined.

Error! Bookmark not defined. 4. ترویج فساد و فحشاء

Error! Bookmark not defined. 5. توهین به مقدسات

Error! Bookmark not defined. 6. بدعت و افتراء به خدا

Error! Bookmark not defined. 7. افشای مسائل امنیتی و اطلاعاتی و اسرار کشور

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. 8. فتنه و ایجاد وحشت و اضطراب در مردم

not defined.

Error! Bookmark not defined. جمع بندی

Error! Bookmark not defined. فصل چهارم: پویش منابع؛ آزادی سیاسی از منظر رهبران عالی نظام ج.ا.ا.

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. الف. آزادی از منظر امام خمینی (ره)

Error! Bookmark not defined. 1. خاستگاه و منشأ آزادی

Error! Bookmark not defined. 1-1. هستی شناسی امام خمینی و تأثیر آن بر آزادی

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. 2-1. انسان شناسی امام خمینی و تأثیر آن بر آزادی سیاسی

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined. 2. تعریف آزادی از منظر امام

الف. آزادی فلسفی یا توصیفی **Error! Bookmark not defined.**

ب. آزادی حقوقی (قانونی): **Error! Bookmark not defined.**

3. آزادی بیان **Error! Bookmark not defined.**

4. آزادی احزاب **Error! Bookmark not defined.**

5. آزادی مطبوعات **Error! Bookmark not defined.**

1. مستقل و آزاد بودن **Error! Bookmark not defined.**

2. بیان حقائق امور، نظارت بر نهادهای حکومتی **Error! Bookmark**

not defined.

6. آزادی انتخابات **Error! Bookmark not defined.**

6-1. مشارکت و حضور مردمی؛ انتخابات غیرفرمایشی **Error!**

Bookmark not defined.

6-2. آزادی مردم در امر انتخاب **Error! Bookmark not**

defined.

6-3. در انحصار حزب یا گروهی خاص نباشد: **Error!**

Bookmark not defined.

7. آزادی و نفی استبداد به رأی ... **Error! Bookmark not defined.**

8. محدوده‌های آزادی سیاسی **Error! Bookmark not defined.**

8-1. آزادی در چارچوب قوانین اسلامی **Error! Bookmark not**

defined.

8-2. آزادی در چارچوب قانون **Error! Bookmark not**

defined.

8-3. ممنوعیت آزادی توطئه و براندازی نظام ... **Error! Bookmark**

not defined.

ب. آزادی از منظر مقام معظم رهبری **Error! Bookmark not defined.**

1. خاستگاه و منشأ آزادی؛ هستی‌شناسی آزادی **Error! Bookmark not**

defined.

الف. نظریه حقوق موضوعه: **Error! Bookmark not defined.**

ب. نظریه سیاسی - فلسفی حقوق طبیعی (فطری) **Error!**

Bookmark not defined.

2. تعریف آزادی سیاسی **Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined...... 1-2 . آزادی بیان

Error! Bookmark not defined...... 2-2 آزادی مطبوعات

Error! Bookmark not defined...... الف. نقد و نظارت

Error! ب . اطلاع رسانی صادقانه و شفاف؛ هدایت جامعه

Bookmark not defined.

Error! Bookmark ج. هدایت جامعه: دفاع از ارزشها و آرمانها

not defined.

Error! Bookmark not د. تبادل آراء و افکار گوناگون

defined.

Error! Bookmark not defined...... 3-2 آزادی احزاب

Error! Bookmark not defined...... 4-2 آزادی انتخابات

Error! Bookmark not defined...... 3. محدوده های آزادی سیاسی

Error! Bookmark not 1- 3 آزادی در چارچوب قوانین اسلامی

defined.

Error! Bookmark not defined...... 2- 3 آزادی در چارچوب قانون

Error! Bookmark 3- 3 ممنوعیت آزادی توطئه و براندازی نظام

not defined.

Error! Bookmark not defined...... جمع بندی

Error! فصل پنجم : پویایی منابع؛ آزادی سیاسی در اسناد بالا دستی ج.ا.ا.

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined...... الف. آزادی در قانون اساسی

Error! Bookmark not defined...... 1. آزادی بیان

Error! Bookmark not defined...... الف- آزادی از تفتیش عقیده

Error! Bookmark not defined...... ب- آزادی داشتن عقیده

Error! Bookmark not defined...... ج- آزادی ابراز عقیده:

Error! Bookmark د- آزادی عدم ابراز عقیده- اصول 23 و 28

not defined.

Error! Bookmark not defined...... ه- آزادی از تحمیل عقیده

و- آزادی دریافت اطلاعات- اصل 25 **Error! Bookmark not defined.**

defined.

2. آزادی اجتماعات..... **Error! Bookmark not defined.**

الف- آزادی اجتماع عمومی..... **Error! Bookmark not defined.**

ب- آزادی مجامع و انجمن‌ها؛ احزاب و... **Error! Bookmark not defined.**

defined.

3. آزادی مطبوعات- اصل 24..... **Error! Bookmark not defined.**

4. آزادی و نفی استبداد به رأی..... **Error! Bookmark not defined.**

ب. سند چشم انداز ج.ا.ا..... **Error! Bookmark not defined.**

جمع بندی..... **Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined. فصل ششم: پیمایش محیطی در جمهوری اسلامی ایران **Error! Bookmark not defined.**

defined.

الف . روند آزادی احزاب در ج.ا.ا..... **Error! Bookmark not defined.**

1- پیروزی انقلاب (1357) تا اواسط 1360؛ هرج و مرج گرایي حزبي

Error! Bookmark not defined.

2. سالهای 1360-1368؛ یکسان سازی احزاب **Error! Bookmark not defined.**

defined.

3. سالهای 1368-1376..... **Error! Bookmark not defined.**

4- سالهای 1376 تا سوم تیر 1384..... **Error! Bookmark not defined.**

5- سالهای 84 تاکنون..... **Error! Bookmark not defined.**

ب . روند آزادی مطبوعات در جمهوری اسلامی ایران **Error! Bookmark not defined.**

defined.

دوره اول روند مطبوعات..... **Error! Bookmark not defined.**

دوره دوم مطبوعات..... **Error! Bookmark not defined.**

دوره سوم مطبوعات..... **Error! Bookmark not defined.**

دوره چهارم مطبوعات،..... **Error! Bookmark not defined.**

دوره پنجم مطبوعات..... **Error! Bookmark not defined.**

ج. روند انتخابات در جمهوری اسلامی ایران... **Error! Bookmark not defined.**

انتخابات اولین دوره مجلس شورای اسلامی (24 اسفند 1358)..... **Error!**

Bookmark not defined.

1. احزاب در آستانه اولین دوره مجلس **Error! Bookmark not**

defined.

2. نگاه آماری.....**Error! Bookmark not defined.**

انتخابات دومین دوره مجلس شورای اسلامی (26 فروردین 1363). **Error!**

Bookmark not defined.

1. احزاب در آستانه دومین دوره مجلس **Error! Bookmark not**

defined.

2. نگاه آماری.....**Error! Bookmark not defined.**

انتخابات سومین دوره مجلس شورای اسلامی (19 فروردین 1367) **Error!**

Bookmark not defined.

1. احزاب در آستانه سومین دوره مجلس **Error! Bookmark not**

defined.

2. نگاه آماری.....**Error! Bookmark not defined.**

انتخابات چهارمین دوره مجلس شورای اسلامی (21 فروردین 1371)

Error! Bookmark not defined.

1. احزاب در آستانه چهارمین دوره مجلس **Error! Bookmark not**

defined.

2. نگاه آماری.....**Error! Bookmark not defined.**

انتخابات پنجمین دوره مجلس شورای اسلامی (18 اسفند 1374) ... **Error!**

Bookmark not defined.

1. احزاب در آستانه پنجمین دوره مجلس **Error! Bookmark not**

defined.

2. نگاه آماری.....**Error! Bookmark not defined.**

انتخابات ششمین دوره انتخابات مجلس شورای اسلامی (بهمن 1378)

Error! Bookmark not defined.

1. احزاب در آستانه پنجمین دوره مجلس **Error! Bookmark not**

defined.

Error! Bookmark not defined......2. نگاه آماری

Error!انتخابات هفتمین مجلس شورای اسلامی (اسفند 1382)

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not 1. احزاب در آستانه هفتمین دوره مجلس

defined.

Error! Bookmark not defined......2. نگاه آماری

Error!انتخابات هشتمین مجلس شورای اسلامی (24 اسفند 1386)

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not 1. احزاب در آستانه هشتمین دوره مجلس

defined.

Error! Bookmark not defined......2. جبهه اصول گرا:

Error! Bookmark not defined......2. نگاه آماری

Error! Bookmark not defined......جمع بندی

Error! Bookmark not defined......فصل هفتم: آینده تصویر شده آزادی سیاسی

Error! Bookmark not defined......تصویر اول: نقش ابزاری

Error! Bookmark not defined......تصویر دوم: نقش خنثی

Error! Bookmark not defined......تصویر سوم: نقش واسط

Error! Bookmark not defined......تصویر چهارم: نقش کارگزار

1- ابزاری بودن (نه هدف بودن) حکومت برای تحقق اهداف بنیادین

Error! Bookmark not defined.

2- دولت خدمت گزار، نه فرمان روا

3- دولت امانتدار مردم

4- رابطه تفاهمی دولت و مردم

5- حاکمیت قانون

6- نظارت و آزادی بیان

7- جمهوریت و اسلامیت به عنوان ارزش های اساسی در آینده تصویر شده

Error! Bookmark not defined.

1-7. جمهوری: حق حاکمیت مردم (آزادی در حق تعیین سرنوشت) و لزوم

Error! Bookmark not defined......تبعیت از آرای مردم

Error! Bookmark not defined......2-7. اسلامیت.

8- مطبوعات و رسانه ها در آینده تصویر شده **Error! Bookmark not**

defined.

8-1. نقد و نظارت.....**Error! Bookmark not defined.**

8-2. اطلاع رسانی صادقانه و شفاف **Error! Bookmark not**

defined.

8-3. هدایت جامعه؛ دفاع از ارزش ها و آرمان های جامعه ... **Error!**

Bookmark not defined.

9- احزاب در آینده تصویر شده.....**Error! Bookmark not defined.**

1- انتقاد به جای توطئه.....**Error! Bookmark not defined.**

2- رعایت قوانین.....**Error! Bookmark not defined.**

2-1. فعالیت غیر مسلحانه **Error! Bookmark not**

defined.

2-2. عدم وابستگی به کشورهای خارج..... **Error!**

Bookmark not defined.

2-3. رعایت وحدت ملی **Error! Bookmark not**

defined.

2-4. رعایت قوانین اسلامی **Error! Bookmark not**

defined.

10- انتخابات در آینده تصویر شده.....**Error! Bookmark not defined.**

الف. حضور همگانی مردم.....**Error! Bookmark not defined.**

ب. آزادی در امر انتخاب؛ انتخاب آگاهانه **Error! Bookmark not**

defined.

ج. فضای انتخابات سالم باشد.....**Error! Bookmark not defined.**

د. انتخابات در انحصار حزب و گروه خاصی نباشد..... **Error!**

Bookmark not defined.

هـ . برابری حق رأی.....**Error! Bookmark not defined.**

جمع بندی.....**Error! Bookmark not defined.**

فصل هشتم: چالش‌ها و راه کارها.....**Error! Bookmark not defined.**

الف . چالش‌های مربوط به ایده‌ها و بینش‌ها.....**Error! Bookmark not defined.**

- نگرش فردی و گروهی به جای منافع جمعی **Error! Bookmark not defined.**

- نگرش رادیکال به جای همکاری.....**Error! Bookmark not defined.**

- تخصص به جای اختلاف.....**Error! Bookmark not defined.**

- طرح ایده آزادی فراقانونی:.....**Error! Bookmark not defined.**

- فقدان نگرش اجماعی در مورد شاخص‌های آزادی سیاسی.....**Error! Bookmark not defined.**

- ایدئولوژیک شدن فضای سیاسی.....**Error! Bookmark not defined.**

ب. چالش‌های مربوط به بازیگران.....**Error! Bookmark not defined.**

1. ضعف دانش سیاسی و دینی.....**Error! Bookmark not defined.**

2. تشتت و تفرقه برانگیزی.....**Error! Bookmark not defined.**

3. استغنا سیاسی.....**Error! Bookmark not defined.**

4. گروه‌های ذی نفوذ یا گروه‌های فشار.....**Error! Bookmark not defined.**

5. غیر بومی بودن الگوها و رقابتهای سیاسی **Error! Bookmark not defined.**

6. مقطعی و موسمی بودن فعالیت احزاب **Error! Bookmark not defined.**

ج . چالش‌های مربوط به نقش و جایگاه مردم در ساختار نظام.....**Error! Bookmark not defined.**

د . چالش‌های مربوط به دولت و آزادی سیاسی...**Error! Bookmark not defined.**

-دولت ضعیف.....**Error! Bookmark not defined.**

- دولت سیاسی کار.....**Error! Bookmark not defined.**

- دولت غیر منسجم.....**Error! Bookmark not defined.**

Error! Bookmark not defined...... دولت قدرت طلب -

Error! Bookmark not defined...... هـ. چالش‌های حقوقی آزادی سیاسی

Error! Bookmark not defined...... 1. تاکید بر دو محور ارزشی اسلامیت و جمهوریت:
not defined.

1-1. در آزادی سیاسی، طرح الگوهای حکومتی غیر اسلامی جایز نمی‌باشد.

Error! Bookmark not defined......

Error! Bookmark not defined...... الف) ولایت فقیه

Error! Bookmark not defined...... ب) تأکید بر اخلاق اسلامی
defined.

2-1. محور دیگری که حیطه‌ی آزادی سیاسی را محدود می‌سازد،

Error! Bookmark not defined......

Error! Bookmark not defined...... 2. قانون‌گرایی

Error! Bookmark not defined...... 3. رعایت وفاق و وحدت ملی

Error! Bookmark not defined...... 4. ضرورت اجماع نخبگان

Error! Bookmark not defined...... 5. تقویت نهادهای مدنی

Error! Bookmark not defined...... 6. ایجاد فضای همکاری و گفتگوی همراه با انتقاد سالم

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined...... 7. اقدامات فرهنگی؛ آموزش و تربیت سیاسی

defined.

Error! Bookmark not defined...... 8. آنچه به عهده‌ی احزاب و مطبوعات است

defined.

Error! Bookmark not defined...... 1-8. نهادینه کردن رقابتها: پراکنده نبودن رقابتها

not defined.

Error! Bookmark not defined...... 2-8. تاکید بر وظیفه اصلی دولت بدون کارکرد جناحی

Bookmark not defined.

Error! Bookmark not defined...... 3-8. نوع حزب مناسب با الگوی بومی در ایران

not defined.

Error! Bookmark not defined...... فرجام سخن

Error! Bookmark not defined...... فهرست منابع

Error! Bookmark not defined......(الف كتابها

Error! Bookmark not defined......(ب مقالات

فهرست شکل ها و نمودارها

- شکل شماره 1. چشم انداز آزادی سیاسی 37
- شکل شماره 2. سلسله مراتب چشم اندازها در آینده پژوهی **Error! Bookmark not defined.**
- شکل شماره 3. جایگاه آرمان در چشم انداز آزادی سیاسی **Error! Bookmark not defined.**
- شکل شماره 4. روندهای تأثیرگذار بر چشم انداز..... **Error! Bookmark not defined.**
- شکل شماره 6. جایگاه آینده تصویر شده در چشم انداز. **Error! Bookmark not defined.**
- شکل شماره 7. جایگاه بی هگ ها در چشم انداز آزادی سیاسی **Error! Bookmark not defined.**
- شکل شماره 8. فرایند آینده تصویر شده آزادی سیاسی. **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار شماره 1. روند آزادی احزاب..... **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار شماره 2. روند احزاب در سال های 68-77..... **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار شماره 3. روند احزاب در سال های 68-77..... **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار شماره 4. «روند مطبوعات از 26 دی ماه 1357 تا پایان شهریور 1357» **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار شماره 5. روند مطبوعات در سال های 67-77..... **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار شماره 6. روند مطبوعات در سال های 72-83... **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار شماره 7. درصد مشارکت دوره های مختلف انتخابات مجلس شورای اسلامی **Error! Bookmark not defined.**
- نمودار شماره 8. اختلاف درصد میان کمترین و بیشترین مشارکت در استانها..... **Error! Bookmark not defined.**

فصل اول:

کلیات

1. طرح تفصیلی پژوهش

1. بیان مسأله :

آزادی سیاسی در تاریخ اندیشه و نظریات سیاسی، موضوع پژوهش‌های گوناگونی قرار گرفته است. به رغم پیشینه نظری آزادی در ایران، همچنان آزادی سیاسی مقوله بحث برانگیزی است. شکل گیری انقلاب اسلامی ایران، با تأکید بر اصل آزادی، آن را به عنوان یکی از مهمترین اهداف خود، در کنار استقلال و استقرار جمهوری اسلامی قرار داده است. اصل نهم قانون اساسی اعلام داشته است: «در جمهوری اسلامی ایران آزادی و استقلال و وحدت و تمامیت ارضی کشور از یکدیگر تفکیک ناپذیرند؛ ... و هیچ مقامی حق ندارد به نام حفظ استقلال و تمامیت ارضی کشور آزادیهای مشروع را، هرچند با وضع قوانین و مقررات سلب کند.» بر این اساس، آزادی از عوامل سازنده نظام جمهوری اسلامی ایران بوده و از ارکان آن محسوب می شود. و منزلت آزادی در کلیت نظام جمهوری اسلامی به اندازه ای است که به موجب نص قسم اخیر اصل نهم، حتی قانونگذار عادی نیز فاقد توانایی و صلاحیت جهت سلب و نقض آزادی های مشروع ملت دانسته است؛

علی رغم اهمیت آزادی در ج.ا.ا، در عمل با تغییر دولت‌ها در ج.ا.ا. ایران، تعریف، نگرش و مصادیق آزادی سیاسی نیز دچار تغییرات مهمی شده است. تفاوت نگرش گروه‌ها و دولت‌ها درباره آزادی سیاسی در ج.ا.ا. ایران، تفاوت در مصادیق (از جمله مصادیق آزادی سیاسی، آزادی بیان و قلم، آزادی احزاب، انجمن‌ها و آزادی انتخابات است.) و گاهی محدودیت‌های آزادی سیاسی را به دنبال داشته است.

اهمیت و نوسانات روند آزادی سیاسی در حالی است که هنوز وضعیت مطلوب از آزادی سیاسی ارائه نشده است. پژوهش حاضر به دنبال ترسیم وضعیت مطلوب از آزادی سیاسی با عنوان چشم انداز است. تمرکز زمانی تحقیق دوره ی سی ساله جمهوری اسلامی ایران می باشد. بر این اساس در این پژوهش با بررسی اسناد بالادستی (شامل قانون اساسی و سند چشم انداز ج.ا.ا.) و اندیشه رهبران عالی نظام (شامل اندیشه سیاسی امام خمینی و مقام معظم رهبری) و بررسی جایگاه ارزش‌ها در این منابع، به دنبال ترسیم وضعیت مطلوب آزادی سیاسی هستیم. اما برای اینکه در دام ترسیم وضعیت مطلوب محال قرار نگیریم و به ناکجاآباد نرسیم، بررسی روند آزادی سیاسی سی ساله در شاخص‌های احزاب، مطبوعات و انتخابات، با عنوان پیمایش محیطی (کجا

هستیم و چه می کنیم) انجام می شود. چنانچه این روندها با وضعیت مطلوب آزادی سیاسی همسو باشد، از اهرم سیاست عمومی در جهت تقویت آن استفاده می شود، در غیر این صورت باید در تصحیح مسیر آن اقدام شود و چالش ها و راه کارهای نزدیک شدن به وضعیت مطلوب بررسی شود.

در تدوین چشم انداز دو رویکرد مطرح است: رویکرد اکتشافی یا پیش بینی. از این منظر، وضعیت موجود به دقت بررسی شده و براساس امکانات، قابلیت ها و فرصت های موجود، تصاویری از آینده، پیش بینی می گردد. رویکرد دوم، رویکرد هنجاری یا پس بینی است که در آن با توجه به منابع موجود، به دنبال وضعیت مطلوب است؛ و وضعیت موجود باید خود را به آن وضعیت مطلوب نزدیک سازد. ترسیم وضعیت مطلوب آزادی سیاسی در این پژوهش، یک تحقیق هنجاری است و به دنبال پاسخ به این پرسش است که «آینده مطلوب آزادی سیاسی باید چگونه باشد» بر این اساس تحقیق اکتشافی به این معنا که «آینده آزادی سیاسی چگونه است»، از پژوهش حاضر خارج است و پژوهش مستقلی را می طلبد.

2. علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن :

از سال 1378 در دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام برای هم جهت سازی سیاست های کلی، ضرورت ترسیم و تبیین یک افق روشن در آینده ایران مشخص شد. لذا تا مدت ها مطالعات و مباحث تحت عنوان « افق آینده ایران اسلامی » ادامه یافت. در سال 1380 مفهوم «چشم انداز» به جای « افق آینده » مورد تأکید قرار گرفت. و در سال 1382 پس از اصلاحاتی که مقام معظم رهبری در مصوبات مجمع در باره چشم انداز انجام دادند به تصویب نهایی رسید و در تاریخ 82/8/23 به قوای سه گانه ابلاغ شد. مقام معظم رهبری در سخنانی فرمودند :

« سیاست ها و برنامه باید به چشم اندازی متوجه باشد ... این چشم انداز توقع ما را از کشور در ده سال آینده مشخص خواهد کرد، ... بنابراین شاخص های در زمینه چشم انداز و سیاست های کلی باید در ذهن ها باشد»¹.

از این رو پیش از ارائه مراحل فرایند تدوین چشم انداز آزادی سیاسی، با این پرسش روبرو هستیم که چرا چشم انداز آزادی های سیاسی برای یک نظام سیاسی ضرورت دارد؟ در پاسخ باید گفت : پس از انقلاب شاهد شکل گیری خرده روندهایی به نام «راست» و «چپ» هستیم که با گسست انسجام روند اسلام سیاسی

1. بیانات مقام معظم رهبری در 82/5/15

فقهاتی ایجاد گردید. هر یک از خرده روندها، ایده‌های متفاوتی در مقوله‌های آزادی سیاسی و شاخص‌های مربوط به آن چون مطبوعات و نحوه برخورد با آن، انتخابات و احزاب داشته‌اند. بر این اساس با توجه به: ناسازگاری در روندهای حاکم بر آزادی سیاسی، فقدان هماهنگی میان نخبگان سیاسی، فقدان حس مشترک و سردرگمی پیرامون اهداف، نارضایتی از دستاوردها و روندهای موجود در آزادی سیاسی، فراهم شدن مبنایی برای مشارکت همگانی، زمینه سازی برای رسیدن به وضع مطلوب آزادی‌های سیاسی، آمادگی برای شرائط حاکم بر آینده در زمینه آزادی سیاسی و شناخت فرصت‌های پیش رو، ترسیم چشم انداز آزادی سیاسی به عنوان وضع مطلوب ضرورت دارد. چشم اندازهای سیاسی جمهوری اسلامی ایران در هر سطحی که باشد - دولت، نهادهای سیاسی و گفتمان‌ها- می‌بایست بر گرفته از چشم انداز آزادی سیاسی به عنوان وضع مطلوب و راهنمای فکری و عملی آنها باشد. که مصداقی از روایت امام علی علیه السلام است که می‌فرماید: من استقبل الأمور أبصر، من استدبر الأمور تحیر.^۲ علاوه بر همه اینها، روش چشم انداز آزادی سیاسی جمهوری اسلامی ایران از دو منظر ضرورت دارد: نخست آن که آزادی سیاسی در جمهوری اسلامی ایران را با توجه به اسناد و منابع موجود تبیین نماییم؛ و دوم از منظر دینی است که بر پایه آن آزادی سیاسی را با نگاه ارزش‌های اسلامی به تصویر کشیده و قادر به مهندسی آن در وضعیت مطلوب باشیم.^۳ که به تعبیر رابرت مایلز، تمامی تحولات موفقیت آمیز از طریق خلق یک چشم انداز پدید آمده‌اند.

3. سابقه پژوهش:

درباره ی روش چشم انداز در آینده پژوهی مباحث زیادی در بین اندیشمندان غرب انجام شده است اما آزادی سیاسی با روش چشم انداز مورد پژوهش و بررسی قرار نگرفته است. تألیفات لاتام، ژرف کیگلی، مارتا لیزلی که روش چشم انداز را مورد بحث و بررسی قرار داده‌اند، کتاب‌های روشی می‌باشند و هیچ یک از پژوهشگران ایرانی، با این روش‌ها وارد بحث آزادی سیاسی به ویژه در جمهوری اسلامی ایران نشده‌اند.

2 عبدالواحد بن محمد تمیمی آمدی، *غررالحکم*، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، بی تا، ص 57، شماره

3. پدرام عبدالرحیم و همکاران، *آینده پژوهی، مفاهیم و روش*، همان، ص 12 و ر.ک: آشنایی با

آینده پژوهی، همان، ص 4.

1-3. کتاب "چشم انداز ایران فردا" از جمله کتب انگشت شمار در ایران است که توسط "محسن رضایی میرقائد" نوشته و به صورت خاص به بحث سند چشم انداز بیست ساله پرداخته است؛ و مخاطب خود را وارد فضایی رقابتی بین ایران و دیگر کشورهای رقیب در منطقه می کند. این کتاب در چهار فصل تنظیم شده است. در فصل اول ادبیات چشم انداز مطرح شده است. که در آن به معرفی چهار نکته از چشم انداز (مبانی علمی، تجارب برنامه ریزی، مبانی ارزشی و چالش ها) اشاره شده است. در بخش مبانی علمی به برخی تعاریف چشم انداز و تفاوت آن با پیش بینی و آینده نگاری پرداخته شده است. در بخش تجارب برنامه ریزی به دو حوزه سازمانی و ملی، همراه با مثال هایی، اشاره شده است. در مبانی ارزشی، دو بعد آرمانی و ارزشی بیان گردیده است. سپس در فصل دوم به شش چالش استراتژیک جمهوری اسلامی ایران (توسعه، انقلاب اسلامی، جمهوری اسلامی، بیداری اسلامی، جهانی شده و هژمونی) پرداخته شده است که در مورد چالش های استراتژیک موجود کشورمان مانند چالش جهانی شدن و ... بحث می کند. در فصل سوم چهار گرایش کلان (غربی، اسلامی - غربی، محافظه کارانه و انقلابی) و در فصل چهارم به برخی ویژگی های چشم انداز و نیز به تبیین گزاره های سند چشم انداز و برخی از راه های دستیابی به چشم انداز ملی اشاره شده است.

آنچه این کتاب را نخبه پذیر می کند بخش هایی از آن است که در مورد چرایی لزوم چشم انداز، با استفاده از واژه ها و اصطلاحات مدیریتی و مدیریت استراتژیک بحث کرده است. در این کتاب نکته ی مثبت دیگری هم وجود دارد که در آن چشم انداز سایر کشورها که رقیب ما برای اول شدن در منطقه هستند مورد نقد و بررسی قرار گرفته، که این ایجاد حس رقابت می تواند به "مطالبه ی ملی شدن" حرکت به سوی چشم انداز کمک کند و آن را هرچه زودتر به یک اراده ی ملی تبدیل کند.

2-3. کتاب " ایران آینده در افق چشم انداز^ه " از معدود کتاب ها ست که توسط دکتر علی ممبینی دهکردی و محسن رضایی نوشته شده و به بحث سند چشم انداز بیست ساله پرداخته است؛ این کتاب در پنج

4 . محسن رضایی میرقائد، چشم انداز ایران فردا، تهران: انتشارات اندیکا، 1384. و نیز ر.ک:

5. علی ممبینی دهکردی و محسن رضایی میرقائد، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی؛ سازمان چاپ و انتشارات، 1385

فصل تالیف شده است. فصل اول اختصاص به مبانی نظری چشم انداز دارد که در آن به مواردی چون ضرورت چشم انداز، آینده نگری و چشم انداز سازی و به برخی رویکردهای علمی ساخت چشم انداز اشاره شده است. در فصل دوم سیر تحول نظری و تجربی در حوزه چشم انداز و فصل سوم به شناخت محیط خارجی و ارزیابی جایگاه ایران در آینده نظام بین الملل پرداخته شده است. فصل چهارم شناخت محیط داخلی و فصل پنجم عوامل استراتژیک محیطی را بررسی کرده است.

3-3. **مارتا لیزلی** در کتابی با نام «چشم اندازهای دلیرانه»⁶، در هفت گام فرایند تدوین چشم انداز را تعیین می کند: گام اول: تاریخچه؛ تسهیم برهه های مهم و امکانات: در این مرحله بر پویای محیطی تأکید می شود و تاریخ به برهه های مهم تقسیم می شود.

گام دوم: ارزش ها؛ تبیین موضوعاتی به نام ارزش ها، که بیشترین اهمیت را دارند.
گام سوم: انتخاب آنچه می خواهید. به عنوان مثال ده سال آینده ایده آل نظام سیاسی در آزادی سیاسی چگونه خواهد بود.

گام چهارم: اقدام؛ شکل بخشیدن به رفتارها و ظرفیت ها.
گام پنجم: هویت؛ صیقلی کردن تصویر از آینده.
گام ششم: همکاری؛ محقق کردن هدف: چگونه ایده (ایده ده سال آینده ایده آل نظام سیاسی در آزادی های سیاسی) بر نظام سیاسی تأثیر می گذارد.
گام هفتم: چشم انداز؛ ترسیم آینده

3-4. **رابرت جانگ**⁷ — آینده پژوه و نو اندیش اجتماعی آلمانی الاصل — در سال 1962 «کارگاه های آینده» را پایه گذاری کرد. او با تشویق مردم، از آنان می خواست نگره های خود پیرامون آینده را بازنگری و اصلاح کنند و بکوشند چشم اندازی از آینده مطلوب خود بیافرینند. جانگ خلق چشم انداز را در کارگاه آموزش می دهد: کارگاه با مرحله ی نقد آغاز می شود. در این مرحله، شرکت کنندگان هر گونه نارضایتی یا تجربه منفی مربوط به موضوع منتخب کارگاه را مطرح می کنند. سپس نوبت به مرحله ی تخیل می رسد که طی آن، شرکت کنندگان خواسته ها، رویاها و دیدگاه های متفاوت خود و نیز ایده هایی را در پاسخ به مشکلات مطرح شده را بازگو می کنند. مجموعه ای از جالب ترین افکار و اندیشه ها انتخاب می شود و یک گروه کاری کوچک،

6 . "Discover press Martha Lasley, (2004)"Courageous Visions

7 . Robert Jung.

آنها را به راه حل تبدیل می کند. کارگاه با مرحله ی اجرا پایان می یابد. این مرحله در حقیقت بازگشت به زمان حال و محدودیت ها و ساختارهای قدرت آن است. در این مرحله، شرکت کنندگان با دقت، احتمال اجرای طرح های خود را می سنجند، موانع را شناسایی می کنند و به دنبال روش هایی برای تکمیل آنها می گردند تا بتوانند برنامه ای برای اقدام بنویسند.⁸

3-5. ادوارد لیندامن⁹ و رونالد لپیپت¹⁰ روش چشم انداز را با هشت مرحله تدوین کرده اند:

بررسی تاریخچه عمومی با هدف ایجاد درک مشترک.

شناسایی نقاط قوت و ضعف، توفان فکری و تهیه فهرست افتخارات و پشیمانی ها.

شناسایی ارزش ها و باورهای بنیادین و بحث پیرامون اینکه کدامیک از آنها را باید نگاه داشت و از کدام باید دست کشید.

شناسایی رویدادها، پیشرفت ها و روندهای مرتبط که می توانند بر حرکت به سوی آینده مطلوب تأثیر بگذارند.

خلق چشم اندازی از آینده مطلوب که شفاف، حاوی جزئیات و قابل فهم باشد.

بیان چشم اندازهای آینده به زبان هدف های عملی.

برنامه ریزی برای اقدام: طراحی گام های برنامه ریزی شده و تعیین متولی برای هر یک از آنها.

ابداع ساختارهایی برای اجرای برنامه، همراه با بازنگری و اصلاحات میان مرحله ای، مراسم پایانی و

اعلان عمومی موفقیت ها.¹¹

3-6. فرآیند تدوین چشم انداز از طریق کلمنت بزولد در پنج گام مورد بررسی قرار داده است:

شناسایی مسأله ها، تهیه فهرست موفقیت های پیشین، تبیین آمال و آرزوها برای آینده، تعیین هدف های قابل

8. ادوارد کورنیش، *آینده پژوهی پیشرفته، نگاهی ژرف به اصول، مبانی و روش های آینده پژوهی*،

همان، ص 108.

9. Edward Lindaman.

10. Roald Lippit.

11. ادوارد کورنیش، *آینده پژوهی پیشرفته، نگاهی ژرف به اصول، مبانی و روش های آینده پژوهی*،

همان، ص 109.

اندازه گیری، شناسایی منابعی برای دستیابی به هدف‌ها^{۱۲}.

3-7. **لاتام**، فرایند تدوین چشم انداز را طی هشت مرحله مطرح می‌کند: جمع‌آوری درون داد، طوفان ذهنی، حذف اضافات، تدوین سند اولیه، تصحیح بیانیه، آزمون معیارها، کسب تایید یا تصحیح، و ابلاغ و تجلیل.^{۱۳}

3-8. **ژزف کیگلی** بدون اشاره به مراحل ضروری برای چشم انداز، سه عنصر ارزش‌ها، ماموریت و اهداف کلی، را به وجود آورنده سند چشم انداز می‌داند.^{۱۴}

3-9. برخی از کتاب‌ها تلاش و کوششی برای تحلیل مفهوم آزادی سیاسی هستند. از جمله موریس کرنستون^{۱۵} در اثر خود به تعریف مفهوم سیاسی می‌پردازد؛ و نیز کتاب «آزادی در فلسفه سیاسی اسلام^{۱۶}» که بخش اول تنها به مفهوم آزادی سیاسی می‌پردازد و با اشاره به تعدادی از تعاریف ارائه شده از آزادی سیاسی، بیان می‌کند که به جای تبیین عناصر و مؤلفه‌های مفهومی آزادی سیاسی، مصادیق آن ذکر و بیان شده است. ناصر کاتوزیان^{۱۷} در تألیف خود، وجوهی از آزادی‌های سیاسی چون آزادی بیان اندیشه در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران را مورد نقد و بررسی قرار داده است. این کتاب تحلیلی بر شرایط آزادی بیان و تضمین آن در حقوق ایران می‌باشد. کتاب «چالش‌های نظری آزادی و انقلاب اسلامی^{۱۸}» عنوان مجموعه مقالاتی است که

12. همان، ص 110.

13. فرزانه می‌رشاه ولایتی، راهنمای عملی تدوین چشم انداز، راهنمای عملی تدوین چشم انداز، تهران: مرکز آینده پژوهی علوم و فناوری دفاعی- مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، 1388، ص 76،

14. همان ص 78

15. موریس کرنستون، *تحلیلی نوین از آزادی*، ترجمه جلال الدین اعلم، تهران: امیرکبیر،

1359

16. منصور میراحمدی، *آزادی در فلسفه سیاسی اسلام*، قم: بوستان کتاب، 1381

17. ناصر کاتوزیان و همکاران، *آزادی اندیشه و بیان*، تهران: گرایش، 1382

18. ابوتراب طالبی، *چالش‌های نظری آزادی و انقلاب اسلامی*، گزیده مقالات همایش آزادی و

تحقق آن در جمهوری اسلامی ایران، تهران: اجتماع 1383

آزادی به مفهوم عام در جمهوری اسلامی ایران را مورد بررسی قراردادده است. برخی از این مقالات مفهوم آزادی و برخی دیگر در زمینه آزادی در قانون اساسی است.

آن چه که پژوهش حاضر را از تألیفات فوق جدا می‌کند، طرح روش چشم انداز از آینده پژوهی و در محدوده زمانی پس از انقلاب اسلامی ایران می‌باشد. از این رو کتاب‌هایی که مربوط به آزادی سیاسی در جمهوری اسلامی ایران است، از روش چشم انداز، پیمایش محیطی، پویش منابع، آرمان‌ها، ارزش‌ها، اهداف بنیادین و... استفاده نکردند

4. سؤال اصلی پژوهش :

با توجه به اسناد بالا دستی، دیدگاه‌های رهبران (امام خمینی و مقام معظم رهبری) در نظام جمهوری اسلامی ایران و با در نظر گرفتن روندهای آزادی سیاسی، چشم انداز مطلوب آزادی سیاسی در جمهوری اسلامی ایران چگونه باید باشد؟

5. فرضیه پژوهش :

طبق مبانی نظری، اسناد بالادستی و دیدگاه رهبران، جمهوری اسلامی ایران در زمینه آزادیهای سیاسی کشوری الهام بخش بوده و چشم انداز آزادی سیاسی در جمهوری اسلامی ایران بر ویژگیهای زیر استوار خواهد بود:

- آزادی سیاسی در چارچوب ارزشهای اساسی جامعه اسلامی، امری فطری و از حقوق اولیه انسان محسوب می شود.

- شهروندان برخوردار از آزادی عقیده و بیان، حق تأسیس حزب و گروه‌های سیاسی فعال، همراه با رسانه‌های آزاد، مستقل و ناظر بر نهادهای حکومتی هستند.

- در فرایند تحقق آزادیهای سیاسی، انتخابات آزاد و بدون انحصار آن در حزب یا گروه خاصی و منطبق بر مبانی ارزشی و چارچوب قانون اساسی و با نظارت نهادهای مسوول و نهادهای مردمی برگزار می‌گردد.

6. مفاهیم و متغیرها

متغیرها را می توان به دو معنا مورد استفاده قرار داد:

اول به معنای اینکه متغیرها، مشتقات مفاهیم هستند.^{۱۹} در پژوهش حاضر متغیرهای مفهوم آزادی سیاسی عبارتند از: آزادی مطبوعات، آزادی احزاب و آزادی انتخابات و مصادیق آن دوره سی ساله جمهوری اسلامی ایران است.

آزادی سیاسی :

آزادی سیاسی از یک سو، به طور مستقیم با حاکمیت و قدرت سیاسی در ارتباط است و از دیگر سو، به نقش مردم در نظام سیاسی اشاره دارد، از این رو آزادی سیاسی به این معناست که: فرد بتواند (یعنی از یک سو امکان انتخاب داشته باشد، و از سوی دیگر مانعی در مقابل او نباشد و در صورت وجود مانع، قدرت برداشتن مانع را داشته باشد.) در زندگی سیاسی و اجتماعی کشور خود از راه انتخاب زمامداران و مقامات سیاسی شرکت جوید و یا به تصدی مشاغل عمومی و سیاسی و اجتماعی کشور خود نایل آید و یا در مجامع، آزادانه عقاید و افکار خود را به نحو مقتضی ابراز نماید.^{۲۰} به عبارت دیگر آزادی سیاسی به معنای آزادی شهروند در مشارکت سیاسی است؛ بدون اینکه فشار سیاسی در انجام مشارکت وجود داشته باشد. با توجه به این تعریف، می توان مهمترین مصادیق آزادی سیاسی را بیان کرد. این مصادیق بر اساس نوع رفتار سیاسی است. از این رو آزادی سیاسی بر اساس نوع رفتار سیاسی قابل تقسیم است:

1. حق انتخاب و آزادی رأی

انتخاب حاکم و زمامدار مهمترین رفتار سیاسی است که مردم در یک جامعه انجام می دهند... اشخاص در انتخاب حاکم (رفتار سیاسی) اگر قدرت انتخاب داشته باشد و با مانعی هم روبه‌رو نباشند، دارای آزادی سیاسی خواهند بود. این رفتار سیاسی موجب شکل‌گیری نوع خاصی از آزادی سیاسی می‌شود که از آن به «آزادی و حق انتخاب» نیز تعبیر می‌شود.^{۲۱} یکی دیگر از رفتارهای سیاسی، مشارکت در فرایند تصمیم‌گیری و تعیین

19. محمود سریع القلم، روش تحقیق در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، تهران: نشر و پژوهش

فرزان روز، 1380، ص 113

20. منوچهر طباطبایی مؤتمنی، *آزادی‌های عمومی و حقوق بشر*، تهران: دانشگاه تهران، 1370، ص 96.

21. منصور میر احمدی، *آزادی در فلسفه سیاسی اسلام*، قم: بوستان کتاب، 1381، ص 101 - 104

سرنوشت است. آزادی در این زمینه به آزادی رأی تعبیر می شود که می توان آن را با حق انتخاب جمع کرد.

2. آزادی احزاب، انجمن‌ها و تشکيل اجتماعات

رقابت سیاسی نیز یکی از رفتارهای سیاسی رایج در یک جامعه محسوب می شود. مردم در یک جامعه برای رسیدن به قدرت و نیل به مناصب سیاسی - اجتماعی، با هم‌نوعان خود به رقابت می‌پردازند. رقابت سیاسی به شیوه‌های گوناگون و از مجاری مختلف شکل می‌گیرد؛ یکی از مهم‌ترین مجاری این رقابت‌ها که تأثیر زیادی داشته و در رسیدن به اهداف موفقیت‌زایی دارد، تشکيل اجتماعات و انجمن‌هاست. بدین سان نوع دیگری از آزادی سیاسی شکل می‌گیرد که از آن به آزادی احزاب، انجمن‌ها و تشکيل اجتماعات یاد می‌شود. آزادی مذکور بنا بر تعریف آزادی سیاسی، در صورتی تحقق می‌یابد که اولاً دولت‌ها مانع تشکيل مردم نشده و ثانیاً اجازه فعالیت سیاسی به تشکيل‌ها را بدهند.²²

3. آزادی مطبوعات و آزادی بیان:

از دیگر رفتارهای سیاسی، تأثیرگذاری مردم بر تصمیمات و عملکرد دولت و دولتمردان است. مردم از راه‌ها و شیوه‌های گوناگونی به این تأثیرگذاری می‌پردازند؛ و در قبال تصمیمات و عملکردهای دولت و دولتمردان عکس‌العمل‌هایی از خود نشان می‌دهند. که یکی از مهمترین این راه‌ها، اظهار دیدگاه‌های خود درباره تصمیمات و عملکردهای دولت است؛ بنابراین، اظهار دیدگاه‌ها نیز یکی از رفتارهای سیاسی مردم محسوب می‌شود که در نتیجه باعث شکل‌گیری نوعی دیگر از اقسام آزادی سیاسی می‌گردد که از آن به آزادی بیان و قلم تعبیر می‌شود. حق انتشار دیدگاه‌ها در کلام، «آزادی بیان» و در نوشتار، «آزادی قلم و مطبوعات» نام می‌گیرد.²³

دومین معنا از متغیرها مربوط به متغیرهای وابسته و مستقل (صف بندی علل و معلول‌ها) است. با توجه به اینکه متغیرهای وابسته و مستقل مربوط به پژوهش‌های اکتشافی است.²⁴ و پژوهش حاضر یک تحقیق هنجاری است، می‌توان گفت که در پژوهش حاضر متغیر وابسته و مستقل وجود ندارد. اما با این حال اگر بخواهیم به گونه‌ای از متغیرهای مستقل و وابسته در پژوهش هنجاری بهره بگیریم، باید گفت که آزادی سیاسی مطلوب با نام چشم انداز، متغیر وابسته است؛ و ارزش‌های بنیادین، پویش‌منابع (اندیشه‌های سیاسی رهبران

22. همان .

23. همان .

24. محمود سری‌ع‌القلم، روش تحقیق در علوم سیاسی و روابط بین‌الملل، همان، ص 114

عالی نظام و قانون اساسی) و پویش محیطی، متغیرهای مستقل هستند.

- چشم انداز: چشم انداز عبارت است از تصویر مطلوب و آرمان قابل دست یابی جامعه در یک افق زمانی معین بلند مدت که متناسب با مبانی آرمان‌های نظام و مردم و مبانی ارزشی تعیین می‌گردد.^{۲۵}

- ارزش‌های اساسی (Core Values): ارزش به معنای هر آنچه که برای ما اهمیت دارد، می باشد. ارزش‌ها، خطوط قرمز زندگی ما را تشکیل می‌دهند. انسان‌ها و جوامع دارای ارزش‌هایی هستند که هویت آنها را رقم می‌زند. نکته اینجاست که ارزش‌ها وضع نمی‌شوند، بلکه باید آنها را کشف کرد.^{۲۶} ارزش‌های اساسی، اصول و باورهای هدایت‌گر یک نظام سیاسی است که مستقل از زمان و مکانند.^{۲۷} و قابلیت وضع ندارند. همه اقدامات باید در راستای ارزش‌های اساسی انجام شود.

- پویش منابع مربوط به بررسی اسناد بالا دستی، اندیشه سیاسی امام خمینی و مقام معظم رهبری می شود.

- اسناد بالا دستی، اسنادی هستند که محل رجوع قوانین عادی و مهمترین قوانین ج.ا.ا. می باشند؛ و منظور از آن در این پژوهش قانون اساسی و سند چشم انداز است.

- پیمایش محیطی، جمع آوری اطلاعات در خصوص روندهای یک نظام سیاسی است؛ و اینکه کدام روند بر چشم انداز آزادی سیاسی تأثیرگذار می باشد. روندها تغییرات منظم در داده‌ها ست؛ که از گذشته شروع می شود و تا حال ادامه می یابد. برای اندیشیدن به آینده، با این پرسش جدی روبرو هستیم که هم اکنون، چه اتفاقی در جریان است که اهمیت آن مدت‌ها به عنوان یک روند، به قوت خود باقی خواهد بود؟

- حقوق طبیعی (فطری): اصطلاح «حقوق فطری» را در برابر حقوق موضوعه بکار می‌برند. مقصود از حقوق موضوعه مجموع قواعدی است که در زمان معین بر ملتی حکومت می‌کند و اجرای آن از طرف دولت

25. مفهوم چشم انداز به طور جداگانه در فصل دوم الگوی تحلیلی چشم انداز پژوهش حاضر مورد بررسی قرار گرفته است.

26. ادوارد کورنیش، *آینده پژوهی پیشرفته، نگاهی ژرف به اصول، مبانی و روش های آینده پژوهی*، همان، ص 141، و نیز ر.ک: جان اس، هاموند، الف ال.کی‌نی، هوارد رای‌نا، *انتخاب های هوشمندانه، یک راهنمای کاربردی برای تصمیم‌گیری بهتری*، ترجمه سیاوش ملکی فر، تهران به اندی‌شکده آصف، 1385.

27. فرزانه می‌رسانه ولای‌تی، *راهنمای عملی تدوین چشم انداز*، همان، ص 27.

تضمین می شود. «حقوق فطری» یا «حقوق طبیعی» عبارت از مجموع اصول و قوانینی است که فطرت، آنها را در عقل انسان قرار داده است؛ به تعبیر دیگر حقوق طبیعی، حقوقی است که انسان صرف نظر از جنس، نژاد، زبان، و... تنها به دلیل انسان بودن، از آن برخوردار است، در حقیقت طبیعی بدیهی ترین حق انسان است، مانند حق حیات، حق آزادی، حق انتخاب، حق داشتن زندگی، مسکن، کار و حداقل رفاه و... و حق مالکیت. این حقوق، برتر از اراده حکومت و غایت مطلوب انسان است و قانونگذار باید کوشش کند تا آنها را بیابد و اداره اجتماع و قوانین بشری (حقوق موضوعه) را بر پایه آن قرار دهد.²⁸

7. سئوالات فرعی پژوهش:

1. مفهوم آزادی سیاسی چیست؟
2. الگوی مناسب چشم انداز برای استفاده در آزادی سیاسی کدام است؟
3. مبانی نظری آزادی سیاسی در اندیشه سیاسی شیعی چیست؟
4. از منظر اسناد بالادستی (قانون اساسی و سند چشم انداز جمهوری اسلامی ایران) آزادی سیاسی چگونه است؟
5. از منظر رهبران عالی نظام جمهوری اسلامی ایران (امام خمینی و مقام معظم رهبری) آزادی سیاسی چگونه است؟
6. تحقق آزادی سیاسی از آغاز نظام جمهوری اسلامی ایران تا کنون (پیمایش محیطی) جمهوری اسلامی ایران چگونه بوده است؟
7. آینده تصویر شده در چشم انداز آزادی سیاسی جمهوری اسلامی ایران چگونه است؟
8. آزادی سیاسی مطلوب با چه چالش‌هایی روبروست و راه کارهای تحقق وضعیت مطلوب چیست؟

8. پیش فرض‌های پژوهش

چشم انداز به مثابه یک روش، در آینده پژوهی بر فرضیاتی استوار است؛ که با وظائف انسان در تدوین چشم‌انداز همخوانی دارد:

1. دیدگاه سنتی بر آن بود که انسان، جزیره مستقل و پرت افتاده‌ای در اقیانوس هستی است. اما در روش

28. ناصر کاتوزیان، مقدمه علم حقوق، تهران: اقبال 1364، ص 6

چشم انداز جهان هستی یکپارچه‌ای است که معتقد است:

1-1. شناخت هر موجودی با توجه به جایگاه در کل هستی، امکان پذیر است. تک تک انسان‌ها وام دار عملکرد کل کیهان است و نمی‌تواند از آن جدا باشد. براین اساس انسان بر خلاف دیدگاه‌های سستی که موجودی جدا از هستی است، موجودی اجتماعی و تأثیر گذار و تأثیر پذیر است.

1-2. عدم امکان در درک کامل هر موجودی و رفتار او، بدون توجه به جایگاه آن در کل هستی.

بنابراین در روش چشم انداز آزادی‌های سیاسی در پیمایش محیطی و پیش‌رانها و محرک‌ها باید انسان را با توجه به کل هستی در نظر گرفت. در این روش، انسان موجودی اجتماعی و تأثیرگذار و تأثیر پذیر است.

2. اهمیت حیاتی زمان: اکثر مردم کاملاً در باتلاق مسائل روزمره گرفتارند و از نظر آنها اندیشیدن به پیشامدهای احتمالی کار بیهوده است. این در حالی است که باید توجه داشت مشکلات امروز در زمینه آزادی‌های سیاسی، خلق الساعه پدید نیامده‌اند. اگر به این مشکلات زودتر پرداخته می‌شد، راحت‌تر حل می‌شدند. اکثر مردم معمولاً تغییرات تدریجی را درک نمی‌کنند و وقتی مشکلی به بحران تبدیل می‌شود، توجه همه را به خود جلب می‌کند. روش چشم انداز بر اهمیت زمان تأکید دارد؛ و اینکه از اکنون برای آینده برنامه ریزی صورت گیرد.

3. انسان اسیر جبر تاریخ نیست، از این رو می‌تواند بر آینده و سرنوشت خود تأثیرگذار باشد. (ان الله لا یغیر ما بقوم حتی یغیروا ما بأنفسهم) از این رو آینده پیشاپیش و به صورت جبری و غیر قابل اجتناب بر انسان‌ها تحمیل نشده است و انسان می‌تواند در تدوین چشم‌انداز در آینده خود تأثیرگذار باشد.²⁹

4. چشم انداز به عنوان وضعیت مطلوب در پژوهش حاضر یک روش هنجاری است و به دنبال آن است که وضعیت مطلوب آزادی سیاسی باید چگونه باشد؛ نه اکتشافی و اینکه وضعیت آزادی سیاسی چگونه خواهد بود.

5. جهان بینی محوری که شامل ارزش‌های اساسی و اهداف بنیادین در آینده تصویر شده‌ی چشم انداز می‌شود، بر مبانی و ارزش‌های اسلام شیعی مبتنی هستند که بر اساس اندیشه‌های سیاسی امام خمینی، مقام معظم رهبری تقریر می‌شوند.

29. ری‌چاد اسلاتر و همکاران، *نواندیشی برای هزاره نوین: مفاهیم، روش‌ها و ایده‌های آینده*

پژوهی، تهران، مؤسسه آموزشی و تحقیقاتی صنایع دفاعی، 1388، ص 17

9. اهداف پژوهش

دلمشغولی اصلی نگارنده دستیابی به آینده تصویر شده به عنوان چشم انداز آزادی سیاسی است؛ که با توجه به اسناد بالادستی (قانون اساسی و سند چشم انداز ج.ا.ا.) اندیشه سیاسی رهبران عالی نظام جمهوری اسلامی ایران (امام خمینی و مقام معظم رهبری) و ارزش های اساسی اسلامیت و جمهوریت، تنظیم شده باشد. همچنین اهداف زیر در پژوهش حاضر دنبال می شود:

1. دستیابی به مدلی از چشم انداز که بتوان در آزادی سیاسی استفاده نمود.
2. تعیین فرصت ها و تهدیدهای بالقوه برای آزادی های سیاسی که به وسیله رویدادها و روندهای فوق بوجود می آید.
3. ارتقاء جهت گیری آینده نگر در تفکر نخبگان سیاسی در زمینه آزادی های سیاسی.
4. پیش آگاهی به نخبگان سیاسی نسبت به رویدادهایی که در زمینه آزادی های سیاسی منجر به همگرایی، واگرایی می شود.

10. روش پژوهش :

پژوهش حاضر از نوع آینده پژوهی هنجاری بوده و از میان مدل های چشم انداز، بر ترکیبی از مدل مارتالیزلی و ادوارد لیندامن تأکید دارد. مدل لاتام با توجه به مراحل طوفان ذهنی، تصحیح بیانیه، ابلاغ و تجلیل، چشم اندازی سازمانی هستند و تناسبی با آزادی سیاسی یک نظام ندارد؛ و از سوی دیگر در روش ترکیبی مارتالیزلی و لیندامن شاخص های کیگلی، رابرت جانگ و کلمنت بزولد قابل اجراست. با استفاده از مدل های لیزلی و لیندامن، فرایند تدوین چشم انداز آزادی سیاسی در پنج مرحله انجام می شود: پیمایش محیط (تاریخچه ؛ تسهیم به برهه های مهم)، پویش منابع، تعیین ارزش های اساسی و اهداف بنیادین، آینده تصویر شده (که شامل بی هگاها و توصیف شفاف است) و اقدام و برنامه ها.³⁰

11. روش گردآوری اطلاعات و داده ها :

روش گردآوری اطلاعات و داده ها، کتابخانه ای و پویش محیطی است.

30. روش چشم انداز به طور جداگانه در پژوهش حاضر مورد بررسی قرار گرفته است.

12. روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها :

روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها به صورت تحلیل محتواست.

13. سازمان دهی پژوهش

پژوهش حاضر در هشت فصل تنظیم می‌گردد :

فصل اول: کلیات: طرح تفصیلی پژوهش و مفاهیم

فصل دوم: الگوی تحلیل چشم انداز در آزادی سیاسی

فصل سوم: مبانی نظری چشم انداز آزادی سیاسی ج.ا.ا.

فصل چهارم: دیدگاه رهبران عالی نظام در باره آزادی سیاسی

فصل پنجم: آزادی سیاسی از منظر اسناد بالادستی

فصل ششم: پیمایش محیطی آزادی سیاسی

فصل هفتم: آینده تصویر شده آزادی سیاسی ج.ا.ا.

فصل هشتم: چالش‌ها و راه کارهای تحقق چشم انداز آزادی سیاسی ج.ا.ا.

2. تعاریف و مفاهیم

الف. آزادی سیاسی

آزادی یکی از دغدغه‌های اصلی بشر و یکی از موضوعات اصلی تفکر در طول تاریخ بوده است. در یک صد سال اخیر نیز در جامعه ما توجه خاصی به آن نشان داده‌اند. علی‌رغم کاربرد فراوان و اجماع نظر درباره ارزش و اهمیت آزادی، در خصوص مفهوم آن آشفتگی وجود دارد. به طوری که بیش از صدها تعریف برای آزادی مطرح شده است. به تعبیر آیزیا برلین، «معنای آزادی نیز مانند معنای کلمات خوشبختی، خوبی، طبیعت و حقیقت، به قدری کثرت دارد که با هرگونه تفسیری سازگاری دارد».^{۳۱}

«آزادی» در لغت، به معنای رهایی، خلاص، قدرت عمل، انتخاب، خلاف بندگی و اسارت و اجبار است. در لغت نامه دهخدا آمده است: آزادی: عتق، حریت، اختیار، خلاف بندگی و عبودیت و اسارت و اجبار، قدرت عمل و ترک عمل، قدرت انتخاب، رهایی و خلاص است.^{۳۲}

هرچند در زمان‌های گذشته به دلیل شیوع بردگی، حریت و عتق در مقابل بردگی به کار می‌رفت؛^{۳۳} اما در زبان عربی معادل واژه آزادی «اختیار»، «حریت» و «عتق» آمده است. در زبان انگلیسی دو واژه (Freedom) و

31. آیزیا برلین، *چهار مقاله درباره آزادی*، ترجمه محمدعلی موحد، انتشارات خوارزمی، تهران، 1368،

ص 236.

32. علی اکبر دهخدا، *لغت نامه*، زی‌ر نظر محمد معین و جعفر شهیدی، تهران: دانشگاه تهران:

1373، ماده آزادی، ص 77.

33. «الاختیار، الاصطفاء و كذلك التخییر» محمد بن مکرّم ابن منظور، لسان العرب، بی‌روت: دار احیاء

التراث العربی، 1408 ق، ج 4، ص 266. البته باید توجه داشت که حریت به معنای آزادی از رذائل بکار می

رفت ولی آزادی بیرونی به معنای سیاسی وجود نداشت چرا که مفهوم حقوق انسان مفهومی کمرنگ بود از این

رو مفهوم حریت مفهوم بسیار محدودی بوده است مانند آزادی از حبس یا آزادی از بندگی. ر.ک: حسین

بشیریه، «آزادی سیاسی در ایران»، مجله حقوقی و قضایی دادگستری، ش 29 (77/1/31)

(Liberty) معادل آزادی وجود دارد. برخی بین این دو واژه تفاوت گذاشته‌اند و معتقد شدند: اولی در آزادی برتر و فلسفی و دومی در آزادی فروتر مانند آزادی مطبوعات، اجتماعات و تجارت استعمال می شود. اما موريس کرنستون منکر تفاوت فوق است و تنها گرایش (Freedom) را در حوزه‌های فلسفی و عمومی تر و گرایش (Liberty) در حوزه‌های سیاسی و حقوقی را می پذیرد؛ البته امروزه برای تمییز معنای آزادی فلسفی (اراده آزاد) از معانی دیگر آن، از تعبیر (Freedom of the will) استفاده می شود^{۳۴}.

مهم‌ترین بحث درباره مفهوم آزادی با این پرسش‌های اساسی آغاز می گردد که آیا آزادی دارای مفهوم و معنای واحدی است یا معانی متعددی دارد؟ آیا می توان برای آزادی یک مفهوم جهان شمول بیان کرد؟ آیا

34 . موريس کرنستون، تحلیلی نوین از آزادی، ترجمه جلال الدین اعلم، تهران : امیرکبیر، 1359،

ص 44-48

آزادی از جهات و ابعاد مختلفی قابل بررسی است. که گاه خلط این ابعاد با معنای سیاسی آزادی، اشتباهاتی را در نزد اندیشمندان باعث شده است:

1. آزادی فلسفی؛ آزادی اراده : ای‌نکه آیا انسان موجودی است مختار یا مجبور، به تعبیر دیگر آیا فاعل و به وجود آورنده اعمال انسان خود او می‌باشد یا خدا، بحث‌های فراوانی از صدر اسلام تاکنون شده که در فلسفه و کلام اسلامی تحت عنوان مسأله جبر و تفویض مطرح شده است. (عبدالکریم شهرستانی، ملل و نحل، ترجمه سیدرضا نائینی، تهران: اقبال، 1362، ص 110)

2. آزادی اخلاقی: آزادی اخلاقی به معنای رهایی عقل از سلطه غرایز و شهوات یا به معنی آزادمنشی و داشتن اخلاق آزاد مردان است. این شق آزادی در مکاتب اخلاقی مورد بررسی قرار گرفته است .

3. آزادی عرفانی: این آزادی به معنای وارستگی از هر چیزی جز خدای متعال است . این قسم از آزادی نیز مانند دو قسم دیگر خارج از محدوده سیاسی است، زیرا کاملاً جنبه فردی و شخصی دارد و با آزادی سیاسی که مربوط به روابط اجتماعی است متفاوت است.

4. آزادی حقوقی (قانونی) یا تجویزی : در این تقسیم‌بندی آزادی سیاسی در درون آزادی حقوق مدنی در مقابل آزادی فلسفی قرار می گیرد. ر.ک : منوچهر طباطبایی مؤتمنی، *آزادی‌های عمومی و حقوق بشر*، تهران : دانشگاه تهران، 1370، ص 11 .

تفاوت برداشت‌ها از آزادی، باعث تعدد و در نتیجه تفاوت ماهوی و ذاتی آن برداشت‌ها می‌گردد؟ آیا ارزش‌ها و بینش‌های افراد در برداشت‌های آنها تفاوت اساسی و جوهری را پدید می‌آورد؟ و در این صورت آیا مفهوم ذاتی آزادی نیز تغییر یافته، تکثر می‌یابد؟ بدیهی است هرگونه بحثی درباره مفهوم آزادی مستلزم پاسخگویی به این پرسش‌ها و پرسش‌هایی از این قبیل است.

برخی از نویسندگان با تفاوت و تمایز قائل شدن میان «مفهوم»^{۳۵} و «برداشت»^{۳۶} ضمن قائل شدن به وحدت مفهومی آزادی، برداشت‌های گوناگون از آزادی را پذیرفته‌اند. طرفداران وحدت مفهومی آزادی و تمایز میان مفهوم و برداشت، این تمایز و تغایر را در نظریات سیاسی، رایج و قابل قبول دانسته‌اند؛ و معتقدند که چنین تمایزی در بسیاری از مقوله‌ها وجود دارد. برای مثال، جان راولز بین «مفهوم عدالت» و «برداشت‌های متعدد از عدالت»^{۳۷} فرق گذاشته است: مفهوم عدالت، اصلی است که مورد توافق همه بوده و اختلاف نظرها درباره معیار و ملاک عدالت، برداشت‌های متعددی را باعث گردیده است.

مهمترین نظریه‌پردازی که برای آزادی، مفهومی واحد و در عین حال برداشت‌های گوناگونی را باور دارد، مک کالوم^{۳۸} است. وی در مقاله خود با نام «آزادی مثبت و منفی»،^{۳۹} با ردّ نظریه برلین، دیدگاه خود را در این باره بیان می‌کند. او بر این باور است که اساساً آزادی دارای یک مفهوم جهان شمول بوده و تمامی جملاتی که درباره آزادی گفته می‌شود به نوعی بیان‌کننده این مفهوم هستند. از نظر مک کالوم هر جمله و عبارتی که درباره آزادی گفته می‌شود دارای سه عنصر است: آزادی، همیشه رهایی و آزادی چیزی و یا کسی از چیزی یا مانعی برای انجام دادن چیزی و یا برخورداری از چیزی است. وی این مفهوم را به طور خلاصه در یک فرمول که به فرمول مک کالوم مشهور است - این گونه بیان می‌کند: فرد x برای انجام عمل z از دخالت عامل y آزاد است^{۴۰}. از این رو فردی که می‌خواهد عمل x را انجام دهد، اگر دیگری انجام عمل x را برای او ناممکن یا قابل مجازات سازد، او دیگر آزاد نیست.

این نظریه درباره مفهوم آزادی، اختلافات و دیدگاه‌های مختلف درباره این عناصر سه گانه را باعث

35. concept

36. conception

37. منصور میر احمدی، *آزادی در فلسفه سیاسی اسلام*، قم: بوستان کتاب، 1381، ص 25.

38. Mac Callum

39. G. C. Mac Callum, (1967) "Negative and positive Freedom", in philosophical Review, Vol. 76; Tim Gray, Ibid, p. 11-14.

40. x is free from y to do or be z

شکل‌گیری برداشت متعدد از آزادی می‌داند. بر این اساس، تفاوت میان «مفهوم» و «برداشت» در این نظریه برجسته می‌گردد؛ یعنی واژه آزادی دارای مفهومی واحد بوده و تفاوت دیدگاه‌ها، به اختلاف برداشت‌ها از این مفهوم و عناصر آن برمی‌گردد. تفاوت دیدگاه‌ها درباره هر یک از عناصر x (فاعل، عامل)، y (مانع، رادع) و z (هدف، غایت) باعث شکل‌گیری برداشت‌های گوناگون از آزادی می‌گردد. از این رو، نباید اختلاف برداشت‌ها را به تفاوت ماهوی آزادی و مصادیق آن نسبت داد، بلکه چنین اختلافی صرفاً بیانگر اختلاف طرز تلقی‌ها و برداشت‌های گوناگون از عناصر اساسی مفهوم آزادی است. در نتیجه آزادی دارای یک مفهوم و چند برداشت است. برداشت‌ها از آزادی نیز متعدد بوده و با توجه به نگرش‌های گوناگون نسبت به عناصر اساسی مفهوم آزادی شکل می‌گیرند.

مشکل نظریه وحدت مفهومی آن است که با پذیرش این دیدگاه، می‌بایست در همه مفاهیم دمکراسی و... اعتقاد به وحدت مفهومی داشت. یعنی تعریف یک فرد سوسیالیست یا لیبرال از دمکراسی را یکسان بدانیم و تفاوت را در برداشت آنها تلقی کنیم. و حال اینکه در هر یک از مکاتب، دمکراسی و... دارای مفهوم جداگانه‌ای است؛ چرا که دارای آموزه‌های جداگانه‌ای هستند. در ضمن باید این نکته را مورد توجه قرار داد که همه افعال انسان از سه بعد فاعل، مانع و هدف، خارج نیست. به عبارت دیگر دیدگاه مک کالم یک سنخ‌شناسی در خصوص آزادی است که از طریق سه مؤلفه فوق از یکدیگر تفکیک و جدا کرده است؛ و مسأله سنخ‌شناسی ارتباطی به مفهوم واحد ندارد. با همه این اشکالات، تعریفی از مک کالم درباره آزادی انجام نگرفت. اینکه آزادی دارای چه تعریف و مفهومی است، می‌بایست از سوی مک کالم تعریفی ارائه شود که هر سه بُعد فوق را دربرگیرد. بر این اساس باید گفت که مفهوم آزادی نیز همانند دیگر مفاهیم انسانی، به شدت از دو متغیر زمان و مکان اثر می‌پذیرد. متغیر زمان بر چگونگی نگرش و شکل‌گیری پرسش‌های ما اثر می‌گذارد و متغیر مکان اهمیت دارد؛ چرا که نظام ارزشی و فرهنگی جایی که بحث می‌شود، بر شکل‌گیری بحث اثر می‌گذارد. نگاهی به تحول و تطور اندیشه و مفاهیم سیاسی مؤید این مسأله است. بنابراین اگر بخواهیم به شیوه موضوعی مفهوم آزادی را معین کنیم، می‌توان به معانی ذیل اشاره کرد.⁴¹

1. آزادی به عنوان فقدان موانع

یکی از رویکردهای اصلی در تعاریف آزادی، تعریف سلبی آزادی است. در این روش اندیشمندان به

41. Tim Gray, Freedom, Humanities press international Inc. Atlantiv Highlands N. J, 1991. p. 3.

جای تعریف شیء به تعریف نقیض آن می پردازند. موارد و معرف هایی که افراد در تعریف سلبی آزادی بیان کرده اند، بیشتر شامل موانع آزادی هستند. آزادی در این دیدگاه به عنوان فقدان موانع، قیود و محدودیت ها در برابر یک فرد و اعمال او تلقی شده است. بنابراین مفهوم آزادی در صورتی صدق می کند که هیچ گونه محدودیتی برای انجام خواسته های خود وجود نداشته باشد. این نقیض ها و موانع آزادی بسیار متنوعند. به طور کلی می توانیم آنها را به پنج دسته تقسیم کنیم: 1. موانع یا نقیض های اقتصادی. 2. موانع یا نقیض های سیاسی، 3. موانع یا نقیض های اجتماعی، 4. موانع و نقیض های فرهنگی، 5. موانع و نقیض های فردی و انسانی.^{۴۲}

براین اساس هرگاه مانع، دولت باشد، آزادی را به تعبیر آیزیا برلین می توان به آزادی مثبت و منفی تقسیم نمود:^{۴۳} معنای منفی. آزادی عبارت است از فقدان قید و مانع از سوی دولت در انتخاب فرد. و با حرف اضافه «از» مشخص می گردد که طبق آن فرد از محدودیت رهاست. برلین در توضیح آزادی منفی می گوید:

«معمولاً می توان گفت انسان تا آنجا آزاد است که دیگر دخالت در کار او نداشته باشد. آزادی سیاسی در این معنا به طور ساده عبارت است از قلمروی که در داخل آن، شخص می تواند کاری را که می خواهد انجام دهد و دیگران نتوانند مانع کار او شوند...»^{۴۴}

رهایی (آزادی) سیاسی بدین معنا [منفی]، به سادگی محدوده ای است که یک انسان بدون برخورد با مانعی از طرف دیگران می تواند در آن فعالیت کند.^{۴۵}

در مقابل آزادی مثبت، عبارت است از دخالت دولت. بنابراین دیدگاه منظور از آزادی مثبت این است که فرد بتواند با پرورش استعداد های خود، استفاده های لازم را از محیط بیرونی خود و شرایط موجود در آن محیط ببرد. آزادی مثبت به مفهوم ارباب خود بودن به گونه ای است فرد بتواند اراده خود را به انجام برساند. از این رو، دغدغه اصلی آزادی مثبت مداخله و عدم مداخله در فعالیت های فرد نیست، بلکه خودگردانی و ارباب خود بودن در کانون توجه این مفهوم از آزادی قرار دارد.

. ایوتراب علائی، سنخ شناسی گفتن آزادی در ایران امروز و چالش های آن، مجموعه مقالات چالش های نظری آزادی و...، 42 همان، ص 469.

. در توضیح دو اصطلاح مشهور آزادی «مثبت» و «منفی» باید گفت که زمانی که «آیزیا برلین» سخنرانی معروف خود را با 43 عنوان «دو مفهوم آزادی» در اکسفورد ایراد کرد (متن آن را در سال 1985 منتشر کرد) چارچوب بحث درباره آزادی بر دو محور معنای مثبت و منفی آزادی شکل گرفته است.

. آیزیا برلین، چهار مقاله درباره آزادی، ترجمه محمدعلی موحد، تهران: خوارزمی، 1368، ص 236، 44.

. آیزیا برلین، «مروری بر مفاهیم آزادی»، ترجمه کمال اطهری، اطلاعات سیاسی- اقتصادی، مهر 1368، ص 4، 45.

کسانی که آزادی منفی را تشویق می کنند، بر حداقل دولت یا دولت نظم ابرام می ورزند و وظیفه اصلی دولت را جلوگیری از هر گونه بی نظمی تعریف می کنند و فرد را در پیروی از خواست های خود، کاملاً آزاد می دانند. برعکس مفهوم مثبت آزادی بر حداکثر دولت تأکید می کند و نه فقط از «دولت رفاه» که از دولت اخلاق نیز بحث می کند، به این معنا که بر دولت است که هم نظم سیاسی را برقرار کند و هم رفاه و حتی سلامت اخلاقی افراد جامعه را تضمین نماید. مسلماً چنین نگرشی، محدودیت هایی بر سر راه آزاد فرد مقرر می کند.

2. آزادی به عنوان شأن و موقعیت اجتماعی

بر اساس این دیدگاه، به آزادی به عنوان صفتی فردی و روان شناختی نگاه نمی شود، بلکه نگاه به آزادی نگاهی ساختاری و نهادی است و این امر بیانگر رابطه فرد با جامعه و ساختارهای آن است. از این رو، ممکن است که یک فرد از لحاظ فیزیکی با محدودیت هایی مواجه باشد، اما در عین حال بتواند آزادی خود را حفظ کند و به عنوان یک آزاد مرد زندگی کند. طرفداران این برداشت مفهومی سقراط را مصداق بارز چنین فردی می دانند. سقراط هرچند با محدودیت هایی در جامعه خودش روبه رو بوده و به بند کشیده شده بود، اما می تواند ادعا کند و در این ادعایش صادق است که در حبس و محدودیت ها نیز آزاد مرد بوده، زیرا هیچگاه موقعیت آزادی خود را با موقعیت بردگی معاوضه نکرد.⁴⁶

از نظر طرفداران این نظریه، مشارکت سیاسی و اعمال آن در جامعه، ویژگی اصلی این مفهوم از آزادی است. فرد به رغم وجود موانع و قیود اگر در امور سیاسی - اجتماعی مشارکت کند و بتواند این حق خود را اعمال نماید، آزادی محسوب می گردد و بالعکس اگر فردی از لحاظ فیزیکی با موانع و قیودی هم روبه رو نباشد، اما از حق مشارکت سیاسی خود استفاده نکرده و آن را اعمال نکند، فردی آزاد تلقی نمی گردد.

3. آزادی به عنوان حق تعیین سرنوشت

در این دیدگاه، فردی که دارای اراده آزاد بوده و بتواند مستقلاً درباره خود تصمیم گیری کند، آزاد محسوب می شود. اما فردی که هرچند در جامعه ای باز زندگی می کند، از چنین اراده و استقلال فردی برخوردار نباشد، آزاد نبوده و نمی توان او را فردی آزاد نامید. کانت و کوهن استقلال فردی را آزادی می دانند، که از آن به

46.Ibid, p. 44.

نیروی اراده یاد می کنند.^{۴۷}

4. آزادی به عنوان انجام خواسته‌ها

آزادی در این منظر به مفهوم انجام دادن آنچه که فرد می خواهد. از این رو فرد در صورتی آزاد است که بتواند آنچه که می خواهد انجام دهد. این برداشت از آزادی غیرواقعگراست. انسان مسلماً در انجام خواسته هاتحت تأثیر عوامل و شرایط سیاسی-اجتماعی و طبیعی قرار دارد؛ و می تواند هر آنچه می خواهد انجام دهد.^{۴۸}

5. آزادی به عنوان امکان انتخاب

از این منظر امکان انتخاب کردن مترادف آزادی است. از جمله طرفداران این دیدگاه را می توان بن^{۴۹} و وینستین^{۵۰} نام برد. بنابراین اگر فرد بتواند از میان شقوق مختلف با استفاده از حق انتخاب خود، یکی از موارد را انتخاب کند، این فرد آزاد محسوب می گردد، در حالی که فردی که دارای حق انتخاب نبوده و از امکان انتخاب خواسته خود از میان موارد متعدد برخوردار نباشد، آزاد قلمداد نمی گردد. هرچه قدر امکان انتخاب برای فرد بیشتر باشد، آزادی او نیز بیشتر خواهد بود.

6. آزادی به عنوان قدرت مؤثر و توان عمل

بر این اساس، آزادی فقدان موانع و محدودیت ها نیست، بلکه تسلط و فایق آمدن بر موانع و توانایی در از بین بردن آن موانع است.^{۵۱}

این دیدگاه از میان تعاریف فوق، تعریفی جامع به نظر می رسد. انسان آزاد کسی نیست که در برابر او موانع و محدودیت‌هایی وجود نداشته باشد، بلکه آزاد کسی است که بتواند بر موانع و قیود روی خود غلبه کرده، آنها را از سر راه خود بردارد؛ همچنین آزادی به معنای شأن و موقعیت اجتماعی نیست. فردی که در زندان به سر می برد، عرف او را آزاد نمی داند. چرا که قدرت انتخاب ندارد. آزادی به معنای برخوردار بودن از حق انتخاب یا داشتن اراده در تعیین سرنوشت نیست؛ چرا که می تواند این موارد را داشته باشد ولی تا زمانی

. موریس کرنستون، تحلیلی نوین از آزادی، همان، ص 30. 47.

48. Ibid, Tim Gray, p.36

49. Ben

50. weinstein

و نیز ر.ک: موریس کرنستون، تحلیلی نوین از آزادی، همان، ص 30. Ibid 51.

قدرت انتخاب از میان شقوق رانداشته باشد، آزاد محسوب نمی شود. به عبارت دیگر شخصی که شرایط لازم برای برخورداری از حق انتخاب خود برخوردار نباشد، آزاد محسوب نمی گردد.

تقسیم فوق به باز شکافی هستی و چیستی آزادی در تعاریف می پردازد. برای آزادی سنخ شناسی دیگری هم مطرح است که ما را به تعریف آزادی سیاسی مطلوب که در فصل هفتم ویژگی های آن بیان می شود، رهنمون می سازد؛ و آن طبقه بندی و تفکیک تعاریف آزادی بر اساس دو شاخص معرفت شناسی آزادی، و غایت شناسی آزادی است، به عنوان مثال مفهومی که امام خمینی به عنوان یک اندیشمند مسلمان از آزادی بیان می کند متکی به دیدگاه توحیدی است؛ و با دیدگاه اندیشمندان غیر مسلمان متفاوت است.

الف- مؤلفه اول به نوع درک و ویژگی های معرفت شناسانه آزادی ناظر است. برای مثال نظریه آزادی با چه زبانی مطرح شده است؟ استدلال های آن چگونه است (جهت گیری اقماعی)؟ روش دستیابی به آن کدام است؟

می توان گفت نوع استدلال اندیشمندان درباره آزادی ما را به این نکته واقف می سازد که یکی از عوامل این اختلاف نظرها، اختلاف شناختی است که آنها از انسان داشته اند و به همین جهت هر یک بر اساس شناخت خود در زمینه روابط اجتماعی تعریفی را پیشنهاد نموده اند که بعضی با دیکتاتوری و بعضی دیگر با آزادی ملت سازگار است و... از این جاست که تعریف آنان از آزادی نیز با یکدیگر متفاوت می گردد. هابز، آزادی را به معنای نبودن مانع در سر راه جنبش می داند، جان لاک معتقد است آزادی قدرتی است برای عملی کردن یا احتراز از عملی خاص. آزادی انسان در آن است که جز قانون طبیعت، قدرتی بر او فرمانروا نباشد. وهارولد لاسکی می گوید: آزادی نبودن مانع بر اوضاع و شرایط اجتماعی است که حدود آن در زندگی کنونی لازمه خوشبختی فرد است.^{۵۲}

اختلاف نظر طرفداران آزادی با مخالفان بر این اساس نبوده که نمی دانسته اند استبداد بهتر است یا دموکراسی، زیرا در مطلوبیت آزادی برای انسان ها و حتی حیوانات نیز تردیدی نیست، بلکه اختلاف آنان در این است که انسان چگونه موجودی است؟ آیا فطرتاً شرور و ویرانگر و قانون شکن است و لیاقت اداره خود را ندارد و در صورت آزادی همه جا را به فساد می کشاند؟ و یا اینکه بشر موجودی است خیرخواه و دوستدار دیگران به گونه ای که اگر آزاد گذاشته شود منافع خود و جامعه را به صورت مطلوب تأمین خواهد کرد و در

. علی مقدم، حاکمیت و همزیستی جهانی ملّت ها، ج 2، تبریز: ابن سینا، 1344، ص 125.

مجموع منافع آزادی برای جامعه نیز از دیکتاتوری بیشتر است^{۵۳}؟

ب- دومین مولفه تأثیرگذار در تعریف آزادی، به غایت شناسی آزادی برمی گردد؛ پرسش اصلی در این میان آن است که هدف از آزادی چیست؟ آیا آزادی برای هدفی است؟ یا خود هدف است؟ اگر آزادی برای هدفی است، آن هدف یا اهداف کدامند؟ در این زمینه تعاریف را می توان به چهار گروه تقسیم کرد: گروه اول، آنهایی هستند که آزادی را هدف می دانند بدون آنکه معیار بیرونی برای آن بپذیرند. در این دیدگاه انسان مطلقاً آزاد تلقی می گردد بدون آنکه در دورنمای آزادی، هدف خاصی دنبال شود. گروه دوم، تعاریفی هستند که آزادی را وسیله می دانند ولی هدف آن را صرفاً در دنیا و در ابعاد مختلف حیات دنیوی انسان مانند رشد استعدادهای انسانی، بروز خلاقیت، بهره گیری از رفاه و لذت های دنیوی ترسیم می کنند.

سومین گروه، شامل آنهایی است که آزادی را وسیله ای برای اهداف دو بعدی یا دوگانه دنیوی و اخروی می دانند. این دیدگاه معتقد است که آزادی لازم است برای اینکه انسان را به اهداف دنیوی مانند سامان دادن زندگی سیاسی، خلاقیت و نوآوری و اهداف متعالی مانند سعادت و کمال الهی برساند. چهارمین گروه، از تعاریف آنهایی هستند که در طرح مسأله آزادی، فقط به اهداف متعالی توجه داشته اند و آزادی را فقط وسیله ای برای رسیدن به آنها دانسته اند.^{۵۴}

با توجه به مفهوم برگزیده شده از آزادی، تاکنون تعاریف متعددی از آزادی سیاسی ارائه شده است که برخی از مهمترین آنها عبارتند از:^{۵۵}

1. منظور از آزادی سیاسی، عبارت است از آزادی انجام دادن انواع کارهای مختلفی است که حکومت مردمی اقتضا می کند. این کارها اصولاً شامل آزادی استفاده از ابزارهایی است که از طریق آن ها، شهروند بتواند صدای خود را به گوش دیگران برساند و در حکومت تأثیر عملی داشته باشد. در این تعریف بیشتر به فراهم بودن زمینه مشارکت مردمی در جامعه تأکید شده است. از این رو، آزادی

53. ابوتراب علایی، سنخ شناسی گفتمان آزادی در ایران امروز و چالش های آن، مجموعه مقالات

چالش های نظری آزادی و...، همان، ص 469

54. همان .

55. منصور میراحمدی، آزادی در فلسفه سیاسی اسلام، همان، ص 55.83

سیاسی در این تعریف، آزادی استفاده از ابزارهایی است که از طریق آن‌ها مردم بتوانند در زندگی سیاسی خود تأثیر عملی داشته باشند.

2. آزادی سیاسی، مجموعه امتیازاتی است که اهالی کشور برای مشارکت در حیات سیاسی جامعه بدان نیاز دارند. این امتیازات به صورت حقوق مدنی (حق رأی، حق داوطلبی و حق عضویت در احزاب سیاسی) و حقوق سیاسی (آزادی رقابت اندیشه‌ها، آزادی انتخابات و آزادی تعیین زمامداران) متظاهر می‌شود.

در این تعریف نیز همان طوری که ملاحظه می‌شود، بر عنصر مشارکت سیاسی تأکید شده و آزادی سیاسی را مجموعه امتیازاتی دانسته که برای تحقق مشارکت سیاسی به آن‌ها نیاز است.

3. آزادی سیاسی، قسمتی از حقوق افراد است که به موجب آن، می‌توانند حق حاکمیت داشته باشند، خواه به طور مستقیم و خواه از طریق انتخاب نمایندگان. در این تعریف از آزادی سیاسی بر حق انتخاب در رأی مردم بر اساس حق حاکمیت آنان تأکید شده است.

4. آزادی سیاسی، آزادی فرد در صحنه سیاست و به بیان دیگر فقدان فشار سیاسی است. این تعریف مختصر از آزادی سیاسی برخلاف تعاریف گذشته، تا حدودی به عناصر آزادی سیاسی اشاره دارد.

نقطه مشترک تعاریف فوق، عنصر مشارکت مردمی در جامعه و به عبارت دیگر بیان ارتباطی است که یک شهروند با دولت و قدرت سیاسی می‌تواند داشته باشد. باید توجه داشت رفتارهای سیاسی در جامعه متفاوت است و بر اساس آن آزادی سیاسی شکل گرفته نیز متفاوت خواهد بود. آزادی سیاسی دارای مصادیق آزادی مطبوعات، آزادی احزاب و آزادی انتخابات است. این مصادیق در طرح تفصیلی پژوهش بیان شده اند.

بنابراین آزادی سیاسی از یک سو، به طور مستقیم با حاکمیت و قدرت سیاسی در ارتباط است و از دیگر سو، به نقش مردم در نظام سیاسی اشاره دارد، از این رو آزادی سیاسی به این معناست که:

فرد «بتواند»^{۵۶} در زندگی سیاسی و اجتماعی کشور خود از راه انتخاب زمامداران و مقامات سیاسی شرکت جوید و به تصدی مشاغل عمومی و سیاسی و اجتماعی کشور خود نایل آید و در مجامع، آزادانه عقاید و افکار خود را به نحو مقتضی ابراز نماید.^{۵۷} به عبارت دیگر آزادی سیاسی به معنای آزادی شهروند در مشارکت سیاسی است؛ بدون اینکه فشار سیاسی در انجام مشارکت وجود داشته باشد. این حقوق شهروندی به صورت

۵۶. «بتواند» یعنی امکان انتخاب داشته باشد، مانعی در مقابل او نباشد و در صورت وجود مانع، قدرت برداشتن مانع را داشته باشد.

۵۷. منوچهر طباطبایی مؤتمنی، آزادی‌های عمومی و حقوق بشر، همان، ص 57.96

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

سه شاخص حق انتخاب، آزادی مطبوعات و آزادی احزاب ظاهر می گردد.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

جمع بندی

برخی از نویسندگان چون مک کالوم با تمایز قائل شدن میان «مفهوم» و «برداشت» ضمن قائل شدن به وحدت مفهومی و جهان شمول برای آزادی، برداشت‌های گوناگون از آزادی را پذیرفته‌اند. از این منظر آزادی دارای سه عنصر x (فاعل، عامل)، y (مانع، رادع) و z (هدف، غایت) است. تفاوت دیدگاه‌ها درباره هر یک از این عناصر باعث شکل‌گیری برداشت‌های گوناگون از آزادی می‌گردد. از این رو، نباید اختلاف برداشت‌ها را به تفاوت ماهوی آزادی و مصادیق آن نسبت داد. اما این گفتار بر معانی متعدد آزادی تأکید شده است. اگر بخواهیم به شیوه موضوعی مفهوم آزادی را معین کنیم، می‌توان به معانی ذیل اشاره کرد.

1. آزادی به عنوان فقدان موانع. مهمترین نظریه پرداز این نظریه آیزیا برلین در سخنرانی دو مفهوم برای آزادی است.

2. آزادی به عنوان انجام خواسته‌ها. آزادی در این منظر به مفهوم انجام دادن آنچه که فرد می‌خواهد. این مفهوم از آزادی غیرواقعه‌گراست.

3. آزادی به عنوان حق تعیین سرنوشت. در این دیدگاه، فردی که دارای اراده آزاد بوده و بتواند مستقلاً درباره خود تصمیم‌گیری کند، آزاد محسوب می‌شود.

4. آزادی به عنوان شأن و موقعیت اجتماعی

5. آزادی به عنوان امکان انتخاب. از جمله طرفداران این دیدگاه را می‌توان بن و وینستین نام برد. از این منظر اگر فرد بتواند از میان شقوق مختلف با استفاده از حق انتخاب خود، یکی از موارد را انتخاب کند، این فرد آزاد محسوب می‌گردد.

6. آزادی به عنوان قدرت مؤثر و توان عمل. از این منظر انسان آزاد کسی نیست که در برابر او موانع و محدودیت‌هایی وجود نداشته باشد، بلکه آزاد کسی است که بتواند بر موانع و قیود روی خود غلبه کرده، آنها را از سر راه خود بردارد.

این دیدگاه از میان تعاریف فوق، تعریفی جامع به نظر می‌رسد. انسان آزاد کسی نیست که در برابر او موانع و محدودیت‌هایی وجود نداشته باشد، بلکه آزاد کسی است که بتواند بر موانع و قیود روی خود غلبه کرده، آنها را از سر راه خود بردارد. تا زمانی که فرد قدرت انتخاب از میان شقوق را نداشته باشد، آزاد محسوب نمی‌شود. به عبارت دیگر شخصی که شرایط لازم برای برخورداری از حق انتخاب خود برخوردار نباشد، آزاد محسوب نمی‌گردد.

تقسیم فوق به باز شکافی هستی و چیستی آزادی در تعاریف می پردازد. برای آزادی سنخ‌شناسی دیگری هم مطرح است که ما را به تعریف آزادی سیاسی مطلوب که در فصل هفتم ویژگی های آن بیان می شود، رهنمون می‌سازد؛ و آن طبقه‌بندی و تفکیک تعاریف آزادی بر اساس دو شاخص معرفت‌شناسی آزادی، و غایت‌شناسی آزادی است:

- معرفت‌شناختی: یکی از عوامل این اختلاف در تعاریف آزادی، اختلاف شناختی است که آنها از انسان داشته‌اند و به همین جهت هر یک بر اساس شناخت خود در زمینه روابط اجتماعی تعریفی را پیشنهاد نموده‌اند

- غایت‌شناسی آزادی: دومین مولفه تأثیرگذار در تعریف آزادی، به غایت‌شناسی آزادی برمی‌گردد؛ پرسش اصلی در این میان آن است که هدف از آزادی چیست؟ آیا آزادی برای هدفی است؟ یا خود هدف است؟ اگر آزادی برای هدفی است، آن هدف یا اهداف کدامند؟

نقطه مشترک تعاریف آزادی سیاسی، عنصر مشارکت مردم در جامعه و به عبارت دیگر بیان ارتباطی است که یک شهروند با دولت و قدرت سیاسی می‌تواند داشته باشد. بر این اساس با توجه به تعریف آزادی، و اینکه آزادی سیاسی از یک سو، به طور مستقیم با حاکمیت و قدرت سیاسی در ارتباط است و از دیگر سو، به نقش مردم در نظام سیاسی اشاره دارد، آزادی سیاسی به این معناست که:

فرد بتواند (یعنی از یک سو امکان انتخاب داشته باشد، و از سوی دیگر مانعی در مقابل او نباشد و در صورت وجود مانع، قدرت برداشتن مانع را داشته باشد.) در زندگی سیاسی و اجتماعی کشور خود از راه انتخاب زمامداران و مقامات سیاسی شرکت جوید و به تصدی مشاغل عمومی و سیاسی و اجتماعی کشور خود نایل آید و در مجامع، آزادانه عقاید و افکار خود را به نحو مقتضی ابراز نماید.

ب. تعریف چشم انداز :

نکته‌ای در معنای لغوی چشم انداز وجود دارد که ما را به معنای اصطلاحی چشم انداز رهنمون می‌سازد. واژه ویژن (visions) یا چشم انداز در فرهنگ آکسفورد اینگونه معنا شده است:^{۵۸} «فضایی که آن را از موقعیتی خاص می‌توان دید، ایده یا تصویری در ذهن، رویا یا تجربه‌ای این چنینی، به خصوص از نوع مذهبی، توانایی تفکر درباره برنامه‌ای در آینده». از مجموع این معانی می‌توان چنین نتیجه گرفت که در اصطلاح لغوی یکی از

58 . oxford advanced learner dictionary, 2004.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه باقر العلوم علیه السلام می باشد

عناصر اصلی چشم انداز تصویری از آینده است. در ادبیات آینده پژوهی نیز طیف وسیعی از تعاریف درباره ی چشم انداز وجود دارد که بر تصویری از آینده تأکید دارد:

- آینده‌ای واقع گرایانه، قابل اعتماد، و جذاب برای انسانها

- تصویری از آینده‌ای مطلوب و پاسخی به این پرسش که «ما می‌خواهیم چه چیزی بیافرینیم؟ در این تعریف، بر خلاف رویکرد سنتی، چشم انداز آینده‌ای نیست که باید پیش بینی شود، بلکه فردایی است که باید خلق شود.^{۵۹}

- چشم انداز منبع اساسی قدرت، و قدرت است یعنی توانایی انجام کارها و بسیج منابع.^{۶۰}

آنچه که در همه این تعاریف بر آن پای فشرده می‌شود آن است که چشم انداز، توانایی نگرستن به فراتر از واقعیت موجود، خلق و ابداع آنچه که اکنون وجود ندارد، تبدیل شدن به آنچه که اکنون نیستیم، توانایی زندگی در آرمان است. از این رو چشم انداز آزادی سیاسی عبارت است از تصویر مطلوب و آرمان دست یافتنی از آزادی سیاسی در یک افق زمانی معین بلند مدت، که متناسب با مبانی ارزشی تعیین می‌گردد .

59 . Parikh, J and Neubauer, F. "corporaet visioning Int . rev . 1993, p.4.

60 . سعید خزایی، *شکل بخشی‌دن به فردای مطلوب و هنر خلق چشم انداز*، Future . org

Discovery . org ص 8.